

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2005 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2005

2

VILNIUS 2006

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2005

2

VILNIUS 2006

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Janas JURKIEWICZIUS

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachimas TAUBERIS

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2006

© Straipsnių autoriai, 2006

Recenzinis straipsnis

REDA G R I Š K A I T Ė

KELIOS REFLEKSIJOS ILGAI LAUKTOS KNYGOS TEMA, ARBA DAR KARTĄ APIE SKIRTINGĄ POŽIŪRĮ Į BENDRĄ ISTORIJĄ

Prieš metus Lenkijoje, Torunėje, pasaulį išvydo leidinys, kuris, sprendžiant apie jį tik pagal vadinamuosius „išorinius“ požymius, t. y. jo pavadinimą, antroje viršelio pusėje nurodytą autorės biografiją ir net viršelyje išspausdintą iliustraciją (Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos hole stovinčios Laikinosios Vilniaus archeologijos komisijos garbės nario Oskaro Sosnovskio skulptūrinės kompozicijos „Jadvyga ir Jogaila“ fotografijos), tarytum „supainiojo“ savo gimimo vietą¹. Taigi solidi mūsų Kultūros, filosofijos ir meno instituto (ši institucija nurodyta tituliname lape), tiksliau – jo Mokslo filosofijos ir istorijos skyriaus, vyresniosios mokslo darbuotojos dr. Henrykos Ilgiewicz (*vel* Henryka Ilgievič) parengta knyga, skirta *Vilniaus* mokslo draugijų ir institucijų XIX a. istorijai, pirmą kartą buvo paskelbta ne Lietuvoje, juolab – ne Vilniuje, kas, atrodo, būtų logiška, turint omenyje ne tik autorės darbovietės vietą, bet ir knygos tematiką. Jau vien tuo šis leidinys atkreipia į save dėmesį, nors apskritai knygos, skirtos Lietuvos istorijai, šiandieninėje Lenkijos knygų rinkoje jokia naujiena. O ir pati garsioji Torunės mokslinės literatūros leidykla „Wydawnictwo Adam Marszałek“ jau yra išleidusi ne vieną Lietuvos praeičiai, tiksliau – Vilniaus krašto istorijai, skirtą knygą (kai kurios jų jau buvo recenzuotos „Lietuvos istorijos metraštyje“). Be abejo, šis leidinys, kaip ir bet kuris kitas, turi savo priešistorę, finansavimo šaltinius (knygos įžangoje autorė dėkoja Lenkijos Respublikos Vyriausybei už jai suteiktą stipendiją (p. 11), o Kultūros, filosofijos ir meno instituto tinklalapyje nurodyta, kad 2001–2003 m.

¹ H. I l g i e w i c z, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005, 480 s., 20 ilustr.

H. Ilgiewicz atliko neakivaizdinę mokslinę stažuotę Adomo Mickevičiaus universitete Poznanėje, kurios tikslas – parašyti habilitacinį darbą „Vilniaus neuniversitetinės mokslinės institucijos XIX a. – XX a. pradžioje“, kas tikriausiai ir lėmė minėtą aplinkybę. Antra vertus, žiūrint plačiau, ne taip jau ir svarbu, *kur* išleista knyga, daug svarbiau – *ką* ja norima pasakyti. Juolab kad monografija skirta itin įdomiai ir svarbiai mums problematikai – mokslo institucijų, kurioms plačiaja prasme priskirtinos ir mokslo draugijos, o ir apskritai – mokslo genezei Lietuvoje.

Trumpa knygos anotacija

Monografiją sudaro įvadas (p. 7–11) ir aštuoni skyriai: 1) „Vilniaus mokslo institucijų vystymosi sąlygos XIX a. ir XX a. pradžioje“ (p. 13–51), 2) „Imperatoriškoji Vilniaus medicinos draugija (1805–1915)“ (p. 52–104), 3) „Senienų muziejus ir Vilniaus archeologijos komisija (1855–1865)“ (p. 105–146), 4) „Vilniaus archeografijos komisija (1864–1915)“ (p. 147–188), 5) „Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyrius (1867–1915)“ (p. 189–230), 6) „Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyrius (1899–1915)“ (p. 231–251), 7) „Muravjovo muziejus Vilniuje (1898–1915)“ (p. 252–275), 8) „Vilniaus centrinis archyvas (1852–1915)“ (p. 276–299). Knygoje taip pat yra išvados (p. 300–305) bei du priedai: „Vyriausieji Vilniaus viršininkai, kardiniai gubernatoriai ir generalgubernatoriai (1794–1912)“ (p. 306–307) bei „Vilniaus švietimo apygardos globėjai (1803–1915)“ (p. 308).

Leidinyje autorė pateikia ir penkiolika lentelių: 1) „Kiekybinė Imperatoriškosios Vilniaus medicinos draugijos sudėtis (1805–1914)“ (p. 311–314), 2) „Imperatoriškosios Vilniaus medicinos draugijos Valdybos sudėtis (1806–1915)“ (p. 315–321), 3) „Imperatoriškosios Vilniaus medicinos draugijos turtinė padėtis (1805–1914)“ (p. 322–324), 4) „Imperatoriškosios Vilniaus medicinos draugijos narių sąrašas (1805–1915)“ (p. 325–359), 5) „Vilniaus senienų muziejaus rinkiniai (1855–1865)“ (p. 360), 6) „Vilniaus senienų muziejaus ir Archeologijos komisijos narių sąrašas“ (p. 360–366), 7) „Vilniaus archeografijos komisijos narių sąrašas (1864–1915)“ (p. 367–368), 8) „Vilniaus archeografijos komisijos pirmininkų ir narių sąrašas (1864–1915)“ (p. 369), 9) „Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyriaus narių sąrašas (1867–1915)“ (p. 374–388), 10) „Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyriaus Vykdomojo komiteto (1867–1875) ir Valdybos (1910–1915) narių sąrašas“ (p. 369), 11) „Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyriaus narių sąrašas (1899–1915)“ (p. 390–394), 12) „Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos

istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyriaus Valdybos narių sąrašas (1900–1915)“ (p. 395), 13) „Muravjovo muziejaus Vilniuje Steigiamosios komisijos (1898–1908) ir Valdančiojo komiteto (1908–1915) narių sąrašas“ (p. 396), 14) „Muravjovo muziejaus Vilniuje rinkiniai“ (p. 397), 15) „Vilniaus centrinio archyvo darbuotojai“ (p. 398–399). Taip pat pateiktas Vilniaus archeografijos komisijos (kitaip – Vilniaus komisija seniesiems aktams tirti ir skelbti) publikacijų sąrašas (p. 370–373).

Studijoje yra išsamus šaltinių ir literatūros (p. 400–427) bei dažniausiai vartotų trumpinių sąrašai (p. 309), santraukos anglų (p. 428–433) ir lietuvių (p. 434–438) kalba, asmenvardžių rodyklė (p. 439–468) bei dvidešimt iliustracijų. Monografiją recenzavo prof., habil. dr. Grzegorz Błaszczak ir prof., habil. dr. Andrzej Zakrzewski (Andrzej B. Zakrzewski).

Knyga, „išvaduojanti nuo būtinybės lankytis archyvuose“

Jau iš šio glausto knygos turinio atpasakojimo akivaizdu, kad ji – itin informatyvi. Henrykos Ilgiewicz surinkti duomenys – tiek iš archyvinių šaltinių, tiek iš spaudinių – tiesiog stulbina savo gausa: vien tik šaltinių ir literatūros sąraše autorė mums pateikia 72 (skaičiuojant ir to meto periodinius leidinius) spausdintų šaltinių bei 464 straipsnių bei monografijų pozicijas lenkų, rusų ir lietuvių kalbomis, neminint gausių archyvinių fondų. Pastarieji – iš Lietuvos mokslų akademijos ir Vilniaus universiteto bibliotekų rankraščių skyrių bei Lietuvos valstybės istorijos archyvo, daugiausia – mūsų dienas pasiekusių aptariamų mokslo institucijų bei jų aktyviausių veikėjų asmeniniai fondai. Iš įdomesnių, iki šiol mažiau naudotų galima paminėti Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomus Aleksandro Milovidovo (f. 36) ir Rusijos istorinio švietimo mylėtojų draugijos² (f. 42) fondus bei Lietuvos valstybės istorijos archyve esančius Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo (kitaip – Vilniaus centrinis archyvas) kanceliarijos (f. 594), Vilniaus komisijos seniesiems aktams tirti (kitaip – Vilniaus archeografijos komisija, f. 596) bei Jevdokimo Romanovo (f. 996) fondus. Laimingo atsitiktinumo dėka mūsų senųjų dokumentų saugyklose išliko daugiau ar mažiau išsamūs *visų* knygoje minimų institucijų fondai. Iš tikrųjų dauguma šių organizacijų gana tvarkingai fiksavo savo veiklą, tad ši maloni aplinkybė knygos autorei turėjo gerokai palengvinti darbą. Negana to, be šių archyvinių dokumentų, mūsų dienas pasiekė ir

² Toks archyvinio fondo pavadinimas. Tuo tarpu šiame rašinyje ši draugija vadinama „Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyriumi“, t. y. vartojamas į lietuvių kalbą išverstas oficialus jos pavadinimas (orig.: *Общество ревнителей русского исторического просвещения в память императора Александра III-го*)“.

gausūs spausdinti šaltiniai: institucijų veiklą reglamentuojantys aktai, jų posėdžių protokolai ir veiklos ataskaitos, mokslinių tyrimų programos ir kt. Atskirą publikuotų šaltinių grupę sudaro ir tų institucijų leisti periodiniai leidiniai, jų narių ir darbuotojų mokslinės studijos, dokumentų katalogai, mokslo populiarinimo knygos ir kt. Dr. H. Ilgiewicz plačiai panaudojo ir kitą ne mažiau svarbų šaltinį – memuarinę literatūrą (Josepho Franko, Jokūbo Geištoro, Ignoto Korvin-Milevskio, Michailo Muravjovo prisiminimus). Suprantama, autorei gerai žinoma tiek ankstesnė, tiek šių dienų šios tematikos istoriografija: ne tik Mykolo Brenšteino, Józefo Bielińskiego, Piotro Eberhardto, Helenos Cehak-Hołużyczowos, Vasilijaus Golubio, Ryszardo Mienickio, Aleksandro Turcevičiaus, Vladislavo Zahorskiego, Antano Alekno, Danieliaus Alseikos, Leono Bičkausko-Gentvilos, Prano Čepėno, Augustino Janulaičio, bet ir Egidijaus Aleksandravičiaus, Vytauto Berenio, Stasio Biziulevičiaus, Margaritos Chartanovič, Laimos Gylienės, Jano Jurkiewicziaus, Romano Jurkowskio, Vytauto Jogėlos, Juozo Jurginio, Grzegorz Karczmarzo, Magdalenos Karčiauskienės, Nastazijos Keršytės, Vinco Maciūno, Zitos Medišauskienės, Vytauto Merkio, Vitalijos Janinos Miežutavičiūtės, Leono Mulevičiaus, Irenos Petrauskienės, Aldonos Prašmantaitės, Jano Pruszyńskiego, Waldemaro Rolbieckio, Andrzejiaus Romanowskio, Małgorzatos Stolzman, Ievos Šenavičienės, Jolantos Širkaitės, Dariaus Staliūno, Eglės Tamulevičienės, Adolfo Tautavičiaus, Antano Tylos, Stefania'os Walasek, Rimanto Vėbros, Edvardo Vidmanto, Leszeka Zasztowto ir kt. autorių, atstovavusių arba atstovaujančių tiek lenkų, tiek lietuvių istoriografijai, darbai – monografijos, sintetinės studijos, moksliniai straipsniai, jų parengtos chrestomatijos, šaltinių rinkiniai. Taigi šia prasme darbas atliktas nepriekaištingai, autorės neliko nepastebėta nė viena reikšmingesnė studija – gal tik išskyrus šiandieninėje Lietuvos istoriografijoje itin gerbiamą, labai dažnai cituojamą ir *tiesiogiai* su minėta problematika susijusį darbą – E. Aleksandravičiaus monografiją „Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: organizaciniai kultūros ugdymo aspektai“ (Vilnius: Mokslas, 1989).

Suprantama, šis beveik visapusiškas šaltinių ir istoriografijos panaudojimas lėmė ir jau minėtą esminį H. Ilgiewicz studijos bruožą – didžiulį joje sukauptą informacijos kiekį – tiek pačiame tekste, tiek ir jo prieduose, lentelėse. Iš tikrųjų knygoje rasime daug smulkių faktų, detalių, skaičių, vardų, datų – vadinamosios naudingos informacijos. Šia prasme monografija gerokai pranoksta net garsų M. Brenšteino darbą „Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej“ (Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1914). Beje, M. Brenšteino studiją ši knyga lenkia ir kitu aspektu – platesne kiekvienos aptariamos mokslo institucijos šaltinių ir istoriografijos apžvalga, draugijų veiklos periodizacija bei išsamiais apibendrinimais. Vidinei kiekvieno skyriaus struktūrai autorė skiria itin daug dėmesio. Beveik visi knygos skyriai, t. y. mokslo draugijų ir institucijų istorijos apžvalga, suskirstyti į šias pagrindines dalis: šaltinių ir

literatūros aptarimą, draugijos ar kitos mokslo institucijos genezės aprašymą, pagrindinių jos lyderių pristatymą, veiklos analizę (ji savo ruožtu taip pat periodizuojama) bei išvadas. Autorei rūpi ir šių draugijų bei įstaigų padalinių – jų bibliotekų, archyvų – fondų analizė. H. Ilgiewicz nevengia pateikti ir trumpas, tačiau informatyvias minėtų institucijų veikėjų biografijas (kai kurios iš jų, pavyzdžiui, Antonijaus Pščiolkos, Semiono Šolkovičiaus, Juliano Kračkovskio, Benedikto Ploščianskio ir kt., šiandieniniam skaitytojui plačiau pristatytos pirmą kartą), kas tekstą daro itin gyvą, vaizdingą, kartais – net emocingą, taigi ir pagavų. Be to, šiai tyrinėtojai rūpi socialinė, tautinė tų asmenų kilmė, tikišinė orientacija. Kitaip nei M. Brenšteino darbas, H. Ilgiewicz knyga nėra tik faktų rinkinys, nors, kaip sakiau, ir jų pateikta su kaupu. Pavyzdžiui, rašydama apie Vilniaus archeografijos komisiją autorė smulkiai aptaria net jos darbuotojų atlyginimo dydį bei jo kaitą per kelis dešimtmečius (p. 282–283), o pasakodama apie Imperatoriškosios Vilniaus medicinos draugijos (toliau – Vilniaus medicinos draugija) leidybinę veiklą kantriai vardija visus dvidešimt šešis (sic!) leidinio „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego“ pirmojo tomo straipsnių pavadinimus (p. 70, nuoroda 100). Ir tai tik pora charakteringų pavyzdžių.

Dar vienas išskirtinis šios studijos bruožas – mėginimas pristatyti iki šiol mažiau arba beveik visai netyrinėtas mokslo draugijas ir įstaigas. Taigi be tokių jau anksčiau daug dėmesio pelniusių institucijų kaip Vilniaus medicinos draugija, Laikinoji Vilniaus archeologijos komisija (toliau – Vilniaus archeologijos komisija) ar Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyrius, H. Ilgiewicz sustoja ir prie kitų, vadinamojo *rusiškojo* mokslo Lietuvoje atstovų – Grafo Michailo Muravjovo muziejaus (toliau – Muravjovo muziejus) Vilniuje, Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyriaus. Beje, pastarosios draugijos veikla iki šiol apskritai nebuvo sulaukusi jokio dėmesio. Tuo tarpu šios knygos autorė, įvesdama į mokslinę apyvartą visai naują archyvinę medžiagą, ne tik patenkina mūsų smalsumą, užpildo šį baltą mūsų istoriografijos puslapį, bet ir prisideda prie to, ką šiandien galėtume įvardyti kaip mėginimą rekonstruoti vadinamąjį rusiškąjį Vilnių. Apskritai tai vienas stipriausių, originaliausių monografijos skyrių. Antra vertus, ir rašydama apie geriau žinomas mokslo draugijas bei institucijas H. Ilgiewicz sugeba pateikti naujų, „šviežių“ faktų, taigi ir pristatyti jų istoriją kiek kitoje šviesoje. Štai gerai autorės išstudijuotas gausus ir įdomus Lietuvos mokslų akademijoje saugomas vadinamasis Biržų valdų aktų fondas (f. 31) suteikia galimybę išryškinti naujus aspektus Vilniaus archeologijos komisijos ir Senienų muziejaus istorijoje, o išsami jau minėto Vilniaus komisijos seniesiems aktams tirti fondo analizė gerokai paryškina šios įstaigos atsiradimo priešistorę.

Apibendrinant tik ką išsakytas mintis vertėtų pacituoti habil. dr., prof. Andrzejaus Zakrzewskio žodžius, išspausdintus antroje knygos viršelio pusėje: „Henrykos Ilgiewicz

darbas yra sunkus ir savo turiniu nepaprastai sodrus. Parašytas aiškia ir suprantama kalba, vis dėlto suteikia skaitytojui galimybę lengvai brautis per informacijos tankmę. Tai yra tokios rūšies fundamentinių tyrinėjimų studija, kuri kitus tyrinėtojus ne vieneriems metams išvaduoja nuo būtinybės lankytis archyvuose. Kiekvieno skyriaus tekste – daugybė nuorodų, tai leidžia gerai orientuotis archyvų kloduose ir to objekto literatūroje. Lentelės ir sąrašai, kuriuose atsispindi šimtai pavardžių, tiesą sakant, yra XIX a. Vilniaus inteligentijos indeksas. Dėl minėtų priežasčių darau išvadą, kad H. Ilgiewicz knyga bus kruopščiai studijuojama ir labai dažnai cituojama publikacija, o jos pagrindu atsiras daug populiarių tyrinėjimų, kurie vienaip ar kitaip pasisavins autorės laimėjimus“. Iš esmės galima pritarti šiai taikliai, nors ir kiek tiesmukiškai knygos recenzento išvadai. Tačiau tuo pačiu norisi ir klausti: ar, nepaisant visų knygos privalumų, šią studiją galima vadinti *fundamentiniu* tyrinėjimu? Ar autorė padarė *viską*, kad šis darbas taptų esmine, pagrindine atrama, pagrindu būsimiems šios srities tyrinėjimams? Kitaip tariant, atėjo metas pareikšti ir keletą pastabų, tiksliau – savų refleksijų šia svarbia tema.

Sunkiausias uždavinys

Nebūsiu originali teigdama, kad rašant mokslo darbą bene svarbiausia – parinkti tinkamą jo struktūrą, gerai išdėstyti turimą medžiagą. Juolab kai knygos objektas toks daugiariopas. Suprantama, visuomet galima eiti paprasčiausiu keliu – rinktis chronologinį principą. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad būtent jo ir laikosi Henryka Ilgiewicz, pradėdama savo studiją „pirmąja mokslo draugija Vilniaus krašte“ (p. 52), t. y. Vilniaus medicinos draugija. Tačiau netrukus įsitikiname, jog klydome. Štai savo studiją autorė užbaigia Vilniaus centrinio archyvo aptarimu, nors būta ir kitų „jaunesnių“, institucijų, tokių kaip Vilniaus archeografijos komisija ar Muravjovo muziejus. Suprantama, medžiagą buvo galima grupuoti ir atribojant mokslo *draugijas* nuo *institucijų*, juolab kad tokį atribojimą autorė jau savaime tarytum deklaruoja ir pačiame monografijos pavadinime. Deja, ir šia galimybe nebuvo pasinaudota. Taigi studijos autorė vadovavosi kitokia logika. Kokia – sužinome ne iš įvadinės knygos dalies, bet (sic!) – iš santraukos lietuvių kalba. Taigi, anot knygos autorės, iš pradžių monografijoje pristatytos „trys lenkiškos“ mokslo draugijos ir institucijos, t. y. Vilniaus medicinos draugija, Vilniaus archeologijos komisija ir Senienų muziejus (beje, vertėtų pasvarstyti, ar teisinga muziejų, buvusį komisijos padalinį, traktuoti kaip atskirą instituciją), o po to – „penkios rusiškos“, t. y. visos kitos draugijos ir įstaigos (kaip jau anksčiau sakiau, pastarosios išdėstytos gana chaotiškai). Aiškindama pasirinktą medžiagos pateikimo principą H. Ilgiewicz minėtoje lietuviškoje santraukoje rašo: „Institucijos skirstomos į lenkų ir rusų pagal jų keliamus tikslus ir ideologiją, o ne

pagal narių ir darbuotojų tautybę, nes, pavyzdžiui, Vilniaus medicinos draugijoje, Archeologijos komisijoje, Rusų imperatoriškosios geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriuje ir Vilniaus centriniame archyve (iki 1865 m.) dirbo įvairių tautybių žmonės, nors Archeologijos komisijoje daugumą sudarė lenkai, o Rusų geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriuje – rusai. Vilniaus archeografijos komisijos, Rusų istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyriaus, Muravjovo muziejaus ir Vilniaus centrinio archyvo (po 1865 m.) nariais ir darbuotojais galėjo būti tik stačiatikių tikėjimo rusų tautybės asmenys. Retos išimtytys buvo daromos tik liuteronų tikėjimo Pabaltijo vokiečiams ir latviams. Vilniaus medicinos draugijos narių tautinė sudėtis visą laiką buvo labai įvairi. Jos nariais buvo lenkai, rusai, vokiečiai, žydai, lietuviai, nors daugumą vis dėlto sudarė lenkai“ (p. 436)³.

Be abejo, tokį tuometinių mokslo draugijų ir institucijų skirstymą – jeigu ne pagal jų narių tautybę, tai, kaip teigia H. Ilgiewicz, – pagal jų *ideologiją*, galima suprasti. Skirtumas tarp Laikinosios Vilniaus archeologijos komisijos ir, pavyzdžiui, Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyriaus ar Muravjovo muziejaus propaguotų vertybių – akivaizdus. Be abejo, šios įstaigos atsiduria priešingose pusėse. Tiesa, daug sunkiau grynai „rusų draugija“ būtų pavadinti valdžios palaikoma, tačiau vis dėlto menkai ideologizuotą *bendramokslines* vertybes propagavusį, ypač antruoju savo veiklos periodu, Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyrių. Antra vertus, tenka pripažinti, kad logiškai ir objektyviai sugrupuoti aptariamąją medžiagą yra gana sudėtinga. Mano nuomone, vienintelis kelias – jau anksčiau akcentuotas mokslo draugijų ir mokslo institucijų *atskyrimas* (nepaisant to, kad kaip jau minėjau anksčiau, plačiąja prasme ir mokslo draugijos yra *institucijos*), savo ruožtu ieškant galimybės ieškoti ir „vidinio“ grupavimo, t. y. eiliškumo šių grupių viduje. Taip *mokslo draugijas* būtų galima skirstyti į be tuometinės valdžios įsikišimo atsiradusias, tačiau jos toleruojamas, nors niekuomet ypač neproteguotas ir iš esmės savieigai paliktas draugijas – tokias kaip Vilniaus medicinos draugija ir Laikinoji Vilniaus archeologijos komisija bei Senienų muziejus (jas visai paprastai būtų galima apjungti pavadinimu „Pirmosios legalios“ mokslo draugijos

³ Lietuviški draugijų pavadinimai palikti tokie, kokius lietuviškoje knygos santraukoje pateikia pati autorė.

⁴ Neatsitiktinai rašau žodį „legalios“, nes, žiūrint plačiau, Vilniaus medicinos draugiją vadinti pirmąja mokslo draugija Lietuvoje (ar, kaip rašo H. Ilgiewicz, – „Vilniaus krašte“) nėra visai tikslu. Beveik tuo pat metu Vilniaus universitete, visuose keturiuose tuometiniuose jo skyriuose – Fizikos ir matematikos, Medicinos, Moralinių ir politinių mokslų bei Literatūros ir laisvųjų menų – veikė ir keletas įstatymiškai neregamentuotų mokslo draugijų. 1804–1805 mokslo metų bėgyje pačiame didžiausiame ir populiariausiame Vilniaus universiteto Fizikos ir matematikos skyriuje būsimas Vilniaus universiteto rektorius, matematikas Juozapas Tvardovskis tarp savo kolegų studentų įkūrė Fizikos ir matematikos draugiją (*Towarzystwo Fizyczno-Matematyczne*). 1805–1806 mokslo metų pradžioje šios draugijos pavyzdžiu

Lietuvoje“), ir į Rusijos imperijos valdžios pabrėžtinai remiamas bei globojamas (visų pirma – finansiškai, nors ne mažiau svarbi buvo ir moralinė parama) draugijas, prie kurių būtų galima priskirti Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų bei Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyrius. Iš esmės toks skaidymas atitiktų H. Ilgiewicz pasiūlytą variantą, tik šiuo atveju būtų išvengta primityvoko „lenko“ ir „ruso“ priešpriešos akcentavimo – jau nekalbant apie tai, ar apskritai šiandien pateisinama aptariamajame laikotarpyje matyti tik šių dviejų kultūrų, tik šių dviejų segmentų – lenkiškojo ir rusiškojo – susidūrimą? Bet apie tai dar rašysiu. Tuo tarpu H. Ilgiewicz aprašytą *mokslo institucijų* – Vilniaus centrinio archyvo, Vilniaus archeografijos komisijos ir Muravjovo muziejaus – istorijos apžvalgas būtų galima išdėstyti ir chronologine tvarka.

Suprantama, visos šios pastabos yra grynai „techninio“ pobūdžio – autorės valia išdėstyti turimą medžiagą taip, kaip ji to nori, tačiau viskas turėtų būti argumentuotai paaiškinta ir, kaip jau minėjau, *įvadinėje* knygos dalyje. Beje, tam, ką autorė vadina „Įvadu (*Wstęp*)“, labiau tiktų „Pratarmės (*Przedmowa*)“ pavadinimas, o „Įvadu“ būtų galima įvardyti visą pirmąjį knygos skyrių „Vilniaus mokslo institucijų vystymosi sąlygos XIX a. ir XX a. pradžioje“, žinoma, pakoregavus jo dėstymo struktūrą. Bet tai tik nedidelis pasiūlymas antrajam knygos leidimui. Pakartotiniam knygos leidimui turėčiau ir kitų „solidesnių“, pasiūlymų.

Esminis priekaištas

Ko labiausiai pasigendu skaitydama Henrykos Ilgiewicz monografiją? Atsakysiu trumpai: *išsamaus* XIX a. Vilniaus mokslo draugijų ir institucijų vaizdo. Suprantama, šio laikotarpio chronologiją suvokdama panašiai kaip ir knygos autorė, t. y. to šimtmečio gyvavimą pratęsdama iki Pirmojo pasaulinio karo arba, šios tyrinėtojos žodžiais, „iki Rusijos valdžios žlugimo 1915 m. liepą“ (p. 8). Autorės aptartos aštuonios (mano skaičiavimu – tik *septynios*) organizacijos toli gražu neatspindi realios situacijos. Didžiausiu knygos trūkumu visuomet bus laikomas autorės principinis nusistatymas neraišyti apie tokius tuometinio mokslo grandus kaip Vilniaus mokslo bičiulių ar Lietuvių mokslo bičiulių draugijos, pagaliau – Mokslo ir meno muziejaus draugija. Visiškai neįtikina autorės argumentas, kad šios draugijos iki Pirmojo pasaulinio karo išgyveno tik „organizacinį laikotarpį, o pagrindinė jų veikla teko tarpukario laikotarpiui, naujo-

susikūrė ir Moralinių mokslų draugija (*Towarzystwo Nauk Moralnych*). Netrukus buvo įkurta dar viena – Laisvųjų menų draugija (*Towarzystwo Sztuk Wyzwolonych*), kiek vėliau pasivadavusi Mokslų draugija (*Towarzystwo Nauk i Umiejętności*). Kai 1808 m. draugijos prezidentu buvo išrinktas graikų ir hebrajų kalbų adjunktas Simonas Feliksas Žukovskis, draugija buvo pradėta vadinti Filomatų draugija.

mis atgimusios Lenkijos valstybės sąlygomis“ (ten pat). Negalėtume paneigti, kad šios mokslo draugijos nevyستė savo veiklos „naujomis sąlygomis“, t. y. antrajame–ketvirtajame XX a. dešimtmetyje, tačiau gerai žinome ir tai, kad būtent šios draugijos to amžiaus pradžioje, nusilpus Vilniaus medicinos draugijai, buvo pagrindinė atsvara rusiškoms institucijoms, jų egzistavimo fakto valdžia negalėjo ignoruoti. Vertėtų prisiminti ir tai, kad Vilniaus mokslo bičiulių draugija buvo kuriama kaip alternatyva H. Ilgiewicz studijoje taip plačiai aprašytai Vilniaus archeografijos komisijai. Ši draugija, kaip ir kitos knygoje smulkiai aptartos organizacijos, dar iki Pirmojo pasaulinio karo buvo sukūrusios pagrindus savo mokslinei veiklai, turėjo biblioteką (1912 m. draugijos bibliotekoje jau buvo apie 40 tūkst. tomų), puikų archyvą (pati vertingiausia jo dalis buvo įsigyta dar iki minėto karo), muziejų (1913 m. pradžioje muziejaus rinkinius sudarė 40 tūkst. 753 daiktai), savo mokslinį periodinį leidinį „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie“ (1908–1914 m. išėjo penki šio leidinio tomai) ir kt.⁵ Be to, gerai žinome, kad Lietuvių mokslo draugija būtent šioje monografijoje aprašomu laikotarpiu ir pasiekė savo veiklos apogėjų (tai iš dalies pripažįsta ir knygos autorė, teigdama (p. 8), kad Antrosios Lenkijos Respublikos laikais sąlygos Lietuvių mokslo draugijai veikti buvo „mažiau palankios“). Būtent Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Lietuvių mokslo draugija išvystė pakankamai intensyvią ir įvairiapusę mokslinę veiklą, tiek, kiek leido jėgos, siekdama svarbiausio savo tikslo – moksliskai tirti lietuvių tautą, jos gyvenamąją teritoriją. Ši draugija davė pradžią nacionalinei bibliotekai, archyvui ir muziejui, subūrė lietuvių inteligentiją mokslo darbui. Ar Lietuvių mokslo draugijos, beje, *labai menkai* žinomos Lenkijos skaitytojui (o juk knyga, kaip rodo visi požymiai, būtent į jį ir orientuota) pristatymas būtų buvęs jau toks neįdomus? O gal tiesiog tokio skyriaus atsiradimas būtų sugriovęs autorės koncepciją, kurios pagrindą sudaro noras akcentuoti nuolatinę *lenkų* ir *rusų* kovą šiame krašte? Žinoma, daug naujo apie šias draugijas nepasakysi – jų fondai jau seniai peržiūrėti ir gerokai išeksplloatuoti. Antra vertus, akivaizdu ir kita – nors ir bendrais bruožais neaptariant jų veiklos pateikiamas tik dalinis vaizdas.

Be abejo, verta dėmesio (nors, suprantama, ir ne tokio didelio), turėjo būti ir įdomi bei ryški to meto Vilniaus gyvenime Mokslo ir meno muziejaus draugija (*Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*, 1907–1914), kaip matome, mokslinį požiūrį į muziejinę veiklą akcentavusi net savo pavadinime. Juolab nebuvo galima ignoruoti ypatingą vietą tarp XIX a. pabaigos mokslo ir kultūros draugijų užėmusios žymaus visuomenės

⁵ Šie duomenys, be abejo, žinomi ir knygos autorei, jau anksčiau, deja, kitame leidinyje, trumpai pristačiusiai šios draugijos istoriją. Žr.: H. I l g i e w i c z, Działalność Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1907–1939, *Studium Vilnense*, 2000, vol. 9, nr 2: *VI Tarptautinės konferencijos „Mokslas ir gyvenimo kokybė“ darbai = Prace VI Międzynarodowej konferencji „Nauka a jakość życia“*, *Vilnius*, 2000 06 22–24, Vilnius, 2001, s. 83–85.

veikėjo, advokato Tado Stanislovo Vrublevskio įkurtos Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių vardo bibliotekos draugijos (*Towarzystwo Biblioteki Imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich* vel *Общество „Библиотека имени Евстафия и Эмили Врублевских“*, 1912–1922), sukurtos tam, kad padėtų tvarkyti jau sukauptus milžiniškus vieno žymiausių visų laikų Vilniaus kolekcininkų-bibliofilų rinkinius. Ši draugija H. Ilgiewicz knygoje (nors ir įžanginėje jos dalyje) buvo verta didesnio dėmesio vien jau dėl to (tekste apie ją užsimenama vos vieną kartą ir visai kitame kontekste), kad šios žymios draugijos rinkiniai (1913 m. T. S. Vrublevskio rinkinyje jau buvo 65 tūkst. tomų knygų, 3 tūkst. graviūrų, daugiau nei 100 žemėlapių ir planų, didžiulė periodinių leidinių kolekcija, pavienių spaudinių, apie 15 tūkst. įvairių rankraščių, dokumentų, apie 100 paveikslų ir medalių rinkinys), ilgainiui pagal tematiką išdėstyti į tris pagrindinius skyrius – „Lituanicą“, „Vilnianą“ ir „Masoniką“, savo geografinėmis ribomis *visų pirma* apėmė *Vilnių ir Vilniaus kraštą*. Draugijos įstatuose buvo akcentuojama, kad ji ir kuriama tam, kad *Vilniaus mieste* būtų įsteigta biblioteka su žemėlapiais, graviūromis ir kt. spausdintais kūriniiais, taip pat – archyvu ir senienų rinkiniu, kurie būtų naudingi *bendrai švietimui ir mokslui*. Tikriausiai ir šį kartą tyrinėtojos apsisprendimą nerašyti apie šią draugiją lėmė argumentas (nors viešai ir nedeklaruotas), kad Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ji išgyveno „tik organizacinį laikotarpį, o pagrindinė jos veikla teko tarpukario laikotarpiui, naujomis atgimusios Lenkijos valstybės sąlygomis“... Tiesą sakant, šios keturios draugijos vertos ne menkesnio dėmesio už tą, kurį autorė savo knygoje skiria tokiai organizacijai kaip Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyrius. Juolab kad dėl savo ideologinių ir propagandinių akcentų prie mokslo draugijų jį galima priskirti tik su išlygomis – savo ideologinėmis nuostatomis ši draugija buvo artima 1904 m. vasarį sukurtai Rusų susirinkimo narių Vilniaus sąjungai (*Виленский союз членов Русского собрания*).

Tenka apgailestauti ir dėl to, kad autorės liko nepastebėtos ir kelios gana solidžios „rusiškos“ draugijos. Juk be smulkiai knygoje pristatytų Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos, Šiaurės vakarų bei Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyrių, šiame krašte tuomet gana aktyviai veikė ir Imperatoriškosios Rusijos technikų draugijos Vilniaus skyrius (*Виленское отделение Императорского русского технического общества*, 1897–1915). Kaip ir visa Imperatoriškoji Rusijos technikos draugija, taip ir jos Vilniaus padalinys turėjo didelį autoritetą vietos valdžios akyse. Šios draugijos nariai buvo kviečiami spręsti šio krašto transporto, komunalines, gamtosaugines problemas, atlikti technines ekspertizes. Negana to, Vilniaus skyrius, sekdamas centrinės draugijos pavyzdžiu, stengėsi daryti įtaką vietos valdžiai. Ryškiausias to pavyzdys – draugijos pasiekti rezultatai vystant Šiaurės Vakarų krašto namudinę pramonę. Tai buvo pirmoji

mokslo draugija Lietuvoje, išskirtinį dėmesį skyrusi kaimų ir miestelių namudinei pramonei, o tuo pačiu – ir vietos amatams. Skyrius turėjo ir savo biblioteką, leido leidinį „Записки Виленского Отделения Русского Технического Общества“ (iš viso 1900–1906 m. buvo išspausdinta trylika tomelių). Draugija stengėsi išlaikyti savo mokslinę nepriklausomą kryptį ir veiklą, nesikišti į politiką, jos veikloje dalyvavo ne viena ryški ano meto Lietuvos asmenybė: 1902 m. skyriaus nariais buvo išrinkti Petras Vileišis ir Juozapas Montvila, draugijai priklausė ir gydytojas Aleksandras Voiničius bei garsus Vilniaus architektas Aleksandras Bykovskis. Draugijos susirinkimuose pranešimus skaitė ir jos leidinyje savo darbus spausdino ir miškininkas Povilas Matulionis. Jo tyrinėjimai, skirti klumpdirbystei Lietuvoje, ir šiandien neprarado savo reikšmės Lietuvos etnologijai.

Bent jau įvadinėje knygos dalyje buvo galima užsiminti ir apie tokias tuometiniame Šiaurės Vakarų krašte garsias ir vietos valdžios itin globojamas draugijas kaip Imperatoriškosios Rusijos sodininkystės draugijos Vilniaus skyrius (*Виленский отдел Императорского российского общества плодоводства*, 1897–1915) ir Imperatoriškosios Rusijos žuvininkystės ir žvejybos draugijos Vilniaus skyrius (*Виленский отдел Императорского российского общества рыбководства и рыболовства*, 1900–1915). Be grynai ūkinių, praktinių intencijų, jos puoselėjo ir mokslinius tikslus. Svarbiausias 1897 m. įkurto Imperatoriškosios Rusijos sodininkystės draugijos Vilniaus skyriaus tikslas buvo pomologinių žinių sklaida. Prie draugijos buvo sukurta ir Pomologijos komisija, kurios uždavinys buvo rekomenduoti šiam regionui tinkamas vaismedžių rūšis. Vilniuje, Antakalnyje, buvo įsteigtas ir eksperimentinis Pomologijos sodas. Draugija taip pat rengė konkursus, parodas, turėjo ir savo biblioteką. Dar daugiau šio karšto mokslo naudai nuveikė Imperatoriškosios Rusijos žuvininkystės ir žvejybos draugijos Vilniaus skyrius. Ryškiausias jo veiklos epizodas – dalyvavimas centrinės draugijos Sankt Peterburge organizuotoje 1904 m. mokslinėje ekspedicijoje Šiaurės Vakarų krašto vandenims tirti. Ekspedicija apėmė visų trijų gubernijų – Vilniaus, Kauno ir Gardino – vandens baseinus. Šioje ekspedicijoje dalyvavo ir Panevėžyje gyvenęs geologas, paleontologas Česlovas Chmielevskis, ištyręs Ventos, Nevėžio ir Lėvens upės baseinus geologiniu požiūriu. 1907 m. Panevėžyje draugija įsteigė biologinę bandymų stotį – visų pirma tam, kad būtų sudarytos sąlygos Č. Chmielevskio eksperimentams, susijusiems su deimantų išgavimu pramoniniu būdu. Stotis taip pat tyrė vandens baseino florą ir fauną, atliko geologinius tyrimus bei meteorologinius stebėjimus. Taigi nors pagrindinis Imperatoriškosios Rusijos žuvininkystės ir žvejybos draugijos, taigi ir jos Vilniaus skyriaus, tikslas buvo remti žuvies pramonę, ji puoselėjo ir mokslinius tikslus, sprendė ir gamtosaugines problemas, kovojo su vandens užterštumu. Draugija leido periodinį leidinį „Отчёт о деятельности Виленского отдела Императорского российского общества рыбководства и рыболовства, состоящего под августейшим покровительством Его Императорского

Высочества Великого Князя Сергея Александровича“. Jame buvo spausdinamos ne tik draugijos ataskaitos, susirinkimų protokolai, bet ir skelbiami draugijos narių straipsniai, ištraukos iš užsienio žurnalų. Iš viso 1904–1909 m. draugija išleido šešis šio leidinio tomelius. Draugijai priklausė tokie žymūs to meto visuomenės veikėjai kaip Antanas, Petras bei Jonas Vileišiai, Donatas Malinauskas, grafas Alfredas Tiškevičius, A. Turcevičius ir kt. Kaip ir Imperatoriškosios Rusijos technikų draugijos Vilniaus skyriuje, taip ir šioje draugijoje ypač aktyviai veikė ir jau minėtas P. Matulionis.

Monografijoje liko nepaminėtas ir dar vienas tuometiniame Šiaurės Vakarų krašte veikęs didesnės draugijos padalinys – Imperatoriškosios Rusijos karo istorijos draugijos Vilniaus skyrius (*Виленский отдел Императорского русского военно-исторического общества, ?–1915*). Tiesa, apie jo pradžią ir veiklą duomenų nedaug, tačiau žinoma, kad draugijai priklausė ryškūs to meto Vilniaus inteligentijos atstovai – literatas, kolekcininkas, visuomenės veikėjas, atsargos generolas majoras Aleksandras Žirkevičius, Vilniaus archeografijos komisijos bei Vilniaus viešosios bibliotekos darbuotojai Dmitrijus Dovygalo, Flavijanas Dobrianskis. Draugijos veikloje dalyvavo ir aktyvus Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyriaus narys J. Romanovas. Visi šie asmenys, tik kitame kontekste, labai dažnai minimi ir H. Ilgiewicz monografijoje.

Be abejonės, tuometinio mokslo raidos Lietuvoje ypatumus būtų paryškines ir bent jau paviršutiniškas Vilniaus gamtos mokslo mylėtojų draugijos (*Виленское общество любителей естествознания, 1909–1915*) veiklos aptarimas. Juolab kad šios draugijos iniciatorius buvo viena šviesiausių ano laikotarpio asmenybių – Vilniaus švietimo apygardos globėjas, Sankt Peterburgo universiteto fizikos ir matematikos skyriaus auklėtinis, astronomas, buvęs Dorpato universiteto profesorius Grigorijus Levickis (1852–1918). Nors lyginant su kitais Rusijos imperijos kraštais gana vėlai susikūrusi, mano nuomone, ši draugija verta dėmesio vien dėl pačios savo idėjos – ir šiame krašte sukurti grynai gamtamokslinės pakraipos draugiją. Negana to, ši draugija turėjo ryžto konkuruoti su tuo metu ypač sustiprėjusiu Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriumi. Iš tikrųjų draugijos įstatuose buvo sakoma, kad pagrindinis jos tikslas yra gamtos tyrimai – tiek gamtos apskritai, tiek ypač – Rusijos Šiaurės vakarų krašto, taip pat – sprendimas klausimų, susijusių su gamtos mokslo dėstymu. Draugija buvo įsipareigojusi savo veiklą išplėsti, gamtamokslines žinias skleisti tarp vietos gyventojų. Tiesa, Vilniaus gamtos mokslo mylėtojų draugija taip ir nespėjo iki galo įgyvendinti įstatuose užsibrėžtų tikslų, nepavyko įsiūbuoti ir leidybinės veiklos (tebuvo išleistas vienas leidinio „Записки Виленского Общества Любителей Естествознания“ (Вильна, 1910) tomelis), vis dėlto negalima paneigti jos iniciatorių pasiryžimo žadinti visuomenės susidomėjimą gamtos tyrimais. Taigi, kaip jau sakiau, tokios draugijos paminėjimas būtų išplėtęs ano meto mokslo draugijų *panora-*

mq. Juolab kad Vilniaus gamtos mokslo mylėtojų draugijos veikla H. Ilgiewicz buvo žinoma, ją ši autorė pristatė vienoje iš mokslinių konferencijų⁶.

[domus XX a. visuomeninio Vilniaus gyvenimo bruožas – žydų mokslo mylėtojų draugijų atsiradimas. 1912 m. buvo įsteigta ir iki pat 1915 m. veikė Žydų senosios kalbos mylėtojų draugija (*Общество любителей древнееврейского языка*). Po metų, 1913-aisiais, susikūrė ir kita – Žydų senovės mylėtojų draugija (*Общество любителей еврейской старины*). Jos tikslas buvo rinkti žydų archeologijos, etnografijos ir istorijos bei meno paminklus, organizuoti paskaitas, leisti leidinius. Jos įkūrėjai buvo turtingi Vilniaus žydai, daugiausia pirkliai, gydytojai. Beje, panašiu metu archeologo, visuomenės veikėjo, baltarusių judėjimo *spiritus movens* Vilniuje – Ivano Luckevičiaus rūpesčiu buvo padėti pagrindai ir jau po karo įkurtai Baltarusių mokslo draugijai ir muziejui. Tačiau draugijos kūrėsi ne tik tautiniu pagrindu. Bene kosmopolitiškiausia po 1905 m. Vilniuje atsiradusi mokslinės pakraipos organizacija – Vilniaus esperantininkų draugija (*Виленское общество эсперантистов*, 1909–1915). Nors šios draugijos skyriai veikė ir Kauno, Gardino, Vitebsko, Minsko ir Mogiliavo gubernijose, jos valdyba buvo įsikūrusi Vilniuje. Draugijos tikslas – studijuoti ir platinti esperanto kalbą „kaip kultūrinę priemonę, palengvinančią ryšius tarp įvairių tautų“. Draugijai buvo leista turėti savo biblioteką, skaityklą, leisti laikraščius, žurnalus, brošiūras. Ji galėjo organizuoti kursus, viešas paskaitas, praktinius užsiėmimus, literatūros vakarus ir spektaklius, rengti ekskursijas, parodas, kongresus ir t. t.

Ne mažiau spragų randame ir to meto Vilniaus mokslo *institucijų* panoramoje. Jau buvo minėta, kad autorė labai išsamiai pristatė Vilniaus centrinio archyvo įkūrimą ir jo veiklą. Vis dėlto skaitytojui susidaro įspūdis, kad šis archyvas buvo *vienintelė* solidi istorinių dokumentų saugykla tuometiniame Šiaurės vakarų krašte. Tiesa, H. Ilgiewicz akcentavo Muravjovo muziejaus, Vilniaus medicinos draugijos sukauptų dokumentų svarbą, tačiau juk savus rankraštytus, vadinamuosius archyvus, turėjo ir Vilniaus viešoji biblioteka (apie tai dar rašysiu), ir jau minėtos Vilniaus mokslo bei Lietuvių mokslo bičiulių draugijos. Anaiptol nemanau, kad buvo būtina atskirai išsamiai aptarti jų turinį, tačiau ir vėl pasigedau konteksto, bent jau *paties fakto* paminėjimo. Juk iš dalies prie istorinių dokumentų saugyklų (taigi ir mokslo institucijų) galima priskirti ir didžiausią ne tik tuometiniame Vilniuje, bet ir Vilniaus generalgubernatūroje dokumentų sandėką – Bendrąjį Vilniaus gubernijos įstaigų archyvą (*Общий архив Виленских присутственных мест*), paprastai vadintą tiesiog Bendruoju archyvu (*Общий архив*). Ši Pranciškonų vienuolyno ir bažnyčios patalpose Trakų gatvėje įsikūrusi Vilniaus gubernijos valdybai

⁶ Žr.: H. I l g i e v i č, Lietuvos mokslo draugijų veikla XX amžiaus pradžioje, *Žinija Lietuvoje: neformali mokslo žinių sklaida XX amžiuje* (2000 m. vasario 17 d. mokslinės konferencijos, skirtos „Žinijos“ 75-mečiui, pranešimų medžiaga), Kaunas, 2000, p. 34–35.

pavaldi dokumentų saugykla buvo sukomplektuota 1872–1876 m. Istoriko Sigitо Jegelevičiaus nuomone, archyve saugoti dokumentai jau buvo mažai naudojami praktinėje įstaigų veikloje ir todėl turėjo *istorinę vertę*⁷. Vėliau šio archyvo medžiaga sudarė kitų susikūrusių valstybinių archyvų, tarp jų – ir Lietuvos valstybės istorijos archyvo, fondų dalį. 1903 m. archyve jau buvo surinkta apie 602 tūkst. bylų, jos užėmė 20 km ilgio lentynų eilę. Nors Bendrajame archyve buvo kaupiamos bylos nuo 1800 m., tačiau jame būta ir gana retų, net XVI a. siekusių dokumentų.

Nusižengtume istorinei tiesai, jeigu neatkreiptume dėmesio ir į kitas dvi tuometinės Vilniaus senųjų dokumentų saugyklas, amžininkų taip pat vadintas archyvais – Lietuvos dvasinės konsistorijos (stačiatikių) (*Архив Литовской духовной консистории (православной)*) ir Šv. Dvasios vienuolyno (*Архив Св.-Духовского монастыря*) archyvus. 1845 m. iš Žyroviečių į Vilnių perkeltame Lietuvos dvasinės konsistorijos (stačiatikių) archyve (jis buvo įkurdintas arkivyskupo namuose, prie Šv. Nikalojaus katedros, t. y. stačiatikių reikmėms rekonstruotos Šv. Kazimiero bažnyčios) saugota nemaža medžiagos tiek Vilniaus vyskupijos, tiek ir Stačiatikių Bažnyčios Šiaurės vakarų krašte istorijai, nors būta ir kitokio pobūdžio dokumentų, pavyzdžiui, išrašų iš senųjų aktų knygų nuorašų. 1904 m. šioje istorinių dokumentų saugykloje jau buvo sukaupta apie 54 tūkst. XVII a. – XX a. pradžia datuotų bylų. Šv. Dvasios vienuolyno archyvas savo apimtimi nebuvo didelis, tačiau ir jame saugota vertingų dokumentų, visų pirma atspindinčių paties vienuolyno istoriją: ten būta senų pergamentų, karalių, imperatorių privilegijų, didikų dovanojimų, Šv. Dvasios vienuolynui priklausiusių namų ir žemės valdų planų – tiek Vilniuje, tiek ir už jo ribų.

Tačiau H. Ilgiewicz studijoje neišsamus ne tik šių institucijų vaizdas. Nemaža spragų randame ir Vilniaus *muziejų* panoramoje. Suprantama, tik kai kuriuos jų galėtume priskirti prie mokslo institucijų tikrąja to žodžio prasme. Didžiausi ir reikšmingiausi – Vilniaus senienų, Muravjovo muziejai, kaip ir tik ką minėtas Vilniaus centrinis archyvas, buvo pristatyti itin išsamiai. Tačiau ir šį kartą reikėjo daugiau aptarti kontekstą, sustoti, bent jau keliais sakiniais, prie mokslo muziejų Lietuvoje *genezės* – kitaip skaitytojas susidarys klaidingą nuomonę, kad Vilniaus senienų muziejus buvo *pirmasis* muziejus šiame krašte. Taigi knygoje, jos įvadinėje dalyje, būtų buvę teisinga (nors ir keliais sakiniais) paminėti ir garsiuosius Vilniaus universiteto muziejus, vadinamuosius kabinetus, – pirmąjį, dar matematiko, astronomo ir architekto Tomo Žebrausko įsteigtą Matematikos muziejų (*Museum Mathematicum* vel *Musaeo Mathematico*), kurio rinkinius vėliau perėmė Fizikos kabinetas, bei garsųjį Mineralogijos kabinetą, 1804 m.

⁷ С. Е г е л я в и ч ю с, Организация архивов и других хранилищ документов в г. Вильнюсе во II половине XIX – начале XX в., *Научные труды высших учебных заведений Литовской ССР: История*, 1990, т. 31, с. 136. Beje, šis rašinys yra nurodytas H. Ilgiewicz knygos šaltinių ir literatūros sąrašė, taigi autorei taip pat buvo gerai žinomas.

praturtintą įspūdinga grafo Mykolo Valickio kolekcija, ir mokslškai, pagal Freiburgo universiteto profesoriaus Abrahamo Gottlobo Wernerio sistemą, tvarkomą adjunkto Romano Simonavičiaus. Be jau minėtų, XIX a. pradžioje universitete veikė dar trys muziejai – Münzkabinetas, Mašinų ir Anatomijos kabinetai. Vilniuje buvo populiarus ir 1806 m. veterinarijos profesoriaus Liudwigo Heinricho Bojanuso įsteigtas Zootomijos kabinetas (1832 m. jame buvo 20 tūkst. gyvūnų pavyzdžių). Rinkinių gausa šiam muziejui nenusileido ir Zoologijos bei Veterinarijos kabinetai. Kai kurie iš šių muziejų savo veiklą tęsė ir po Vilniaus universiteto uždarymo, tapę pagalbinėmis Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademijos įstaigomis. Be abejo, šie muziejai nebuvo savarankiškos institucijos tikraja to žodžio prasme, jie tebuvo Vilniaus universiteto padaliniai, tačiau antra vertus, jie atliko ne tik reikšmingą mokomąją, bet ir šviečiamąją funkciją (buvo atviri ir plačiąjai visuomenei), be to, juos *mokslškai* tvarkė garsiausi to meto universitetų profesoriai⁸. Be abejo, jų suformuotos tradicijos turėjo didelę įtaką ir jau vėliau įkurtam Vilniaus senienų muziejui. Visa tai vertėjo akcentuoti ir rašant apie minėtos institucijos ištakas.

H. Ilgiewicz knygoje nebuvo paminėti ir kiti pačioje XIX a. pabaigoje Vilniuje susikūrę, nors ir ne tokie garsūs, ne tokie turtingi, tačiau ne mažiau šiandien mums įdomūs muziejai, beje, kai kurie iš jų netgi vystę tam tikrą leidybinę veiklą, skelbę katalogus. Tarp jų pirmiausia reikėjo atkreipti dėmesį į 1899 m. įsteigtą Vilniaus karininkų klubo muziejų (*Музей виленского военного собрания*), kitaip – Karo muziejų (*Военный музей*). Šio muziejaus, kaip ir Muravjovo muziejaus, atsiradimo idėja priskiriama vienam aktyviausių klubo narių – pulkininkui A. Žirkevičiui, kurio įsivaizdavimu šios institucijos paskirtis turėjo būti labai konkreči – ji turėjo atspindėti Vilniaus karinės apygardos praeitį. A. Žirkevičius jau anksčiau kaupė viską, kas buvo susiję su šia istorija – žymių karo vadų autografus, 1812 m. atspindinčius dokumentus ir t. t. Vėliau rinkiniai nuolat augo – 1904 m. muziejuje jau buvo sukaupti 2 tūkst. 125 daiktai, kurie buvo sugrupuoti į tris – ginklų ir ginkluotės, numizmatikos ir portretų – skyrius. Antrojo specializuoto, profesinio, muziejaus – Pedagoginio muziejaus prie Vilniaus švietimo apygardos (*Педагогический музей при Виленском учебном округе*) – iniciatorius buvo Vilniaus švietimo apygardos globėjas Vasilijus Popovas. Muziejus duris atvėrė 1903 m. sausio 19 (vasario 1) d. Jame buvo pateikiami eksponatai, supažindinantys su Rusijos imperijos švietimo sistema, mokyklų struktūra, žymesniais pedagogais, mokyklomis, jų įstatais, vadovėliais, programomis, vaizdinėmis mokymo priemonėmis ir kt. Muziejus turėjo ir savo biblioteką.

⁸ Labai išsamiai šių muziejų veikla aptarta Nastazijos Keršytės monografijoje. Žr.: N. K e r š y t ė, *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*, Vilnius, 2003. Ši studija taip pat pateikta H. Ilgiewicz knygos šaltinių ir literatūros sąrašė.

1910 m. Vilniaus stačiatikių Šv. Dvasios brolijos iniciatyva pradėtas organizuoti Lietuvos vyskupystės bažnytinio meno muziejus, vadinamoji Lietuvos vyskupystės senienų saugykla (*Литовское Епархиальное Древнехранилище*). Šioje saugykloje buvo kaupiama stačiatikių bažnytinio meno kūriniai, senoviniai rankraščiai ir knygos. Muziejus buvo kuriamas iš aukų, jam buvo dovanojamos liturginės knygos, ikonos, kryžiai, graviūros, portretai ir kt. Muziejaus fondus tvarkė tas pats itin dažnai minimas J. Romanovas. 1910–1914 m. informacija apie muziejaus sukauptus fondus buvo skelbiama leidinyje „Извещения Литовского Епархиального Древнехранилища“.

Taigi visos čia mano paminėtos draugijos ir institucijos, nors kai kurios iš jų ir ne tokios didelės, ne tokios reikšmingos, taigi ir ne visai „mokslinės“, kartais – tiesiog „iš viršaus“ nuleistos, ilgainiui tarytum „ištirpę“ didžiųjų fone – visos jos įvairino, aktyvino visuomeninį ir kultūrinį šio krašto gyvenimą. Suprantama, čia aptariamoms knygoms autorė nebūtinai turėjo šias organizacijas pristatyti taip išsamiai kaip kitas joje pateiktas, tačiau galėjo bent jau argumentuoti savo *apsisprendimą nerašyti apie jas*. Tiesą sakančios, tokių argumentų H. Ilgiewicz gal ir būtų radusi. Tačiau daug sudėtingiau knygos autoriui būtų atsakyti į kitą mano priekaištą: kodėl jos darbe ignoruojama *svarbiausios* tuometinio „Rusijos mokslo“ šiame krašte atstovės ir puoselėtojos – 1871 m. birželio 10(22) d. sukurtos ir iki pat 1915 m. vasaros veikusios Laikinosios komisijos Vilniaus viešajai bibliotekai bei prie jos esančiam muziejui kurti ir valdyti (*Временная комиссия по устройству и управлению Виленской публичной библиотеки с состоящим при ней музеем*), paprastai vadinamos tiesiog Bibliotekos komisija (*Библиотечная комиссия*), veikla? Kitaip tariant, kodėl monografijoje nematome *pagrindinio*, bent jau tuometinės valdžios įsivaizdavimu, Šiaurės vakarų krašto „mokslo centro“ – Vilniaus viešosios bibliotekos ir jai priklausiusio Vilniaus senienų muziejaus? Kodėl taip detalčiai pristatomas Muravjovo muziejus ir užmirštama reorganizuoto, vadinamojo „rusiškojo“ Senienų muziejaus veikla? Kodėl taip plačiai pristatoma Vilniaus archeografijos komisija, bet ignoruojama Bibliotekos komisijos veikla? Juolab kad ir čia veikė tie patys knygos autoriui gerai žinomi asmenys: Jakovas Golovackis, Dmitrijus Stolypinas, Josifas Ščerbickis ir kt.

Iš tikrųjų atidesnis žvilgsnis į posukiliminio laikotarpio Šiaurės vakarų krašto gyvenimą rodo, kad būtent Vilniaus viešoji biblioteka ir buvo toji šerdis, apie kurią sukosi visas tuometinės valdžios konstruojamas mokslinis ir kultūrinis šio krašto gyvenimas. Vilniaus viešoji biblioteka buvo laikoma mokslo centru, savotišku buvusio universiteto pakaitalu. Šiai institucijai buvo suteiktos daug didesnės galios nei įprasta bibliotekai, o jos darbuotojai save viešai vadino „mokslo korporacija (*ученая корпорация*)“. Taigi valdžia ir pati komisija nuolat pabrėždavo išskirtinę savo padėtį šio krašto kultūros ir mokslo srityse. „Apskritai, – buvo rašoma vienoje iš šios bibliotekos ataskaitų, – Vie-

Šoji biblioteka nuo pačios jos įkūrimo pradžios, *atsižvelgdama į pirminę savo steigėjų mintį* [paryškinta mano. – R. G.], buvo krašto mokslinės veiklos centras. Kiekvienas vietos senovės tyrėjas visų pirma kreipiasi į Vilniaus viešąją biblioteką, randa joje pagalbines priemones, tyrinėja rankraščius, taigi dažnai veikalai ir mokslo darbai už savo sumanymą ir pasirodymą pasaulyje yra dėkingi Vilniaus bibliotekai, o už pirminį vadovavimą – Bibliotekos komisijai. Šiuo metu biblioteka laikoma kompetentingu Šiaurės vakarų krašto mokslo centru⁹.

Suprantama, šiuose žodžiuose būta daug pompastikos, tačiau būta ir tiesos. Ne tik pakankamai profesionaliai, padedant žymiam ano meto Rusijos bibliotekininkui, teorinių bibliotekininkystės mokslo darbų autoriui Vasilijui Sobolščikovui, o vėliau – istorikui, archeografui, akademikui Afanasijui Byčkovui, vyko knygų katalogavimo darbas (Stanisławo Lisowskio duomenimis, Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse šešiolikoje bibliotekos skyrių buvo sukaupta apie 310 tūkst. spaudinių), bet ir buvo nuolat gausinamas Rankraščių skyrius – viena didžiausių istorinių dokumentų sanaujų tuometiniame Šiaurės vakarų krašte (M. Brenšteino duomenimis, iki Pirmojo pasaulinio karo rankraštyne galėjo būti sukaupta apie 14 tūkst. dokumentų). Vilniaus viešosios bibliotekos Rankraščių skyrius, Vilniaus švietimo apygardos ir kitų institucijų finansiškai remiamas, nuo 1895 m. plėtojo intensyvią leidybinę veiklą. Svarbiausias šio skyriaus darbuotojų išleistas tęstinis leidinys – „Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки“ (Вильна, 1895–1906, т. 1–5). Šiame kataloge sužymėti 3 tūkst. 527 rankraščiai: pergamentų rinkinys, dalis rankraščių knygų ir rankraščiai iš kapitulos bei konsistorijos archyvų. Kiekvieno tomo pabaigoje pridėtos ir svarbesnių rankraščių publikacijos. Be šio katalogo, buvo parengti ir du slaviškų knygų katalogai. Juose suregistruotos 488 knygos ir pergamentai. Pirmąjį katalogą – „Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки“ (Вильна, 1871) parengė Piotras Hiltebrantas, antrąjį – „Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковно-славянских и русских“ (Вильна, 1882) – F. Dobrianskis.

Augant bibliotekos rinkiniams, vis profesionaliau dirbant jos darbuotojams, mokslinė bibliotekos veiklos kryptis buvo akcentuojama vis labiau. Be jau minėtų rankraščių katalogų, konsultuojantis su akademiku A. Byčkovu, ilgainiui buvo parengti korteliniai (abėcėlinis sisteminis ir inventorinis) bibliotekos rinkinių katalogai, išleista keliolika spausdintų katalogų: „Систематический каталог русского отделения Виленской публичной библиотеки“ (вып. 1–2, Вильна, 1879–1880) bei jo priedai (вып. 1–4, Вильна, 1888, 1896, 1902, 1907), „Каталог дублетов русского отделения Виленской публичной библиотеки“ (Вильна, 1902), „Каталог дублетов иностранного отделения Виленской публичной библиотеки“ (вып. 1–3,

⁹ *Отчёт Виленской публичной библиотеки и музея за 1910 год*, Вильна, 1911, с. 62–63.

Вильна, 1881 (вып. 1), 1885 (вып. 2–3). Tačiau neapsiribota tik katalogų ir instrukcijų leidimu. Nuo 1902 m. pradėtos leisti Vilniaus viešosios bibliotekos ataskaitos („Отчёты Виленской публичной библиотеки“), kurių iki Pirmojo pasaulinio karo buvo išspausdinta net trylika. Šiame leidinyje ne tik aptarti bibliotekos darbo rezultatai, bet ir specialiuose prieduose („Приложения“) pateikti istoriniai tekstai, archeologinių kasinėjimų aprašymai, asmenų biografijos, svarbesnių bibliotekoje buvusių ar jai dovanotų rinkinių pristatymai. Tais pačiais 1902 m. bibliotekos komisijai buvo patikėta užbaigti leidinio „Археографический сборник“ leidybą. Taigi biblioteka pradėjo spausdinti ir pačius dokumentus. Beje, tokią galimybę numatė ir komisijos įstatai. Nuo 1904 m. biblioteka globojo ir vieną populiariausių krašte leidinių „Виленский Календарь“ (pradėtas leisti 1882 m.). Bibliotekos darbuotojai buvo ne tik jo leidėjai, bet ir pagrindiniai straipsnių autoriai.

Vilniaus viešosios bibliotekos tarnautojai buvo skatinami dalyvauti ir kitų tuomet Vilniuje egzistavusių mokslo draugijų, ypač – Imperatoriškosios Rusijos geografijos Šiaurės vakarų ir Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyrių veikloje. Tradiciškai bendrauta su tose pačiose patalpose veikusia Vilniaus archeografijos komisija, Vilniaus centriniu archyvu. Palaikyti ryšiai ir su autoritetingomis mokslinėmis draugijomis už Lietuvos ribų, ypač – su Imperatoriškąja archeologijos komisija, Imperatoriškąja Rusijos istorijos ir senienų bei Imperatoriškąja Rusijos archeologijos draugija. Vilniaus viešoji biblioteka tapo pagrindine 1893 m. Vilniuje vykusio IX Rusijos archeologų suvažiavimo organizatore. Ypač daug čia nuveikė tuometinis jos vedėjas J. Kračkovskis. Be šių darbų, bibliotekos darbuotojai skaitė viešas paskaitas, bendradarbiavo su vietos spauda. Ypač daug rašyta Lietuvos istorijos temomis. Antra vertus, nebuvo užmiršta ir Vilniaus viešosios bibliotekos istorija. Čia daugiausia pasidarbavo A. Milovidovas, jo plunksnai priklausė tokie tekstai kaip „Краткий исторический очерк Виленской публичной библиотеки (по поводу 35-летия ея существования“ (Вильна, 1903) bei „Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки, его история, состав и научное значение“ (Вильна, 1909).

Ne mažiau intensyvią mokslinę leidybinę veiklą vykdė ir bibliotekos padalinys – reformuotas Vilniaus senienų muziejus. Nors jo ekspozicija akivaizdžiai tendencinga, ilgainiui muziejaus rinkiniai ne tik gausėjo (1914 m. iš viso muziejuje jau buvo saugoma 23 tūkst. 462 daiktai), bet ir buvo vis profesionaliau tvarkomi. 1879 m. buvo parengtas pirmasis reorganizuoto Senienų muziejaus leidinys, vadinamasis F. Dobrianskio katalogas („Каталог предметов Музея древностей“, Вильна, 1879). Po daugelio metų muziejaus rinkinius pabandyta ir moksliskai susisteminti – F. Dobrianskis išskyrė net vienuolika eksponatų grupių. 1885 m. buvo išleistas antrasis katalogo leidimas, o 1898 m. parengti katalogo papildymai („Каталог предметов Музея

древностей“, Вильна, 1898). 1892 m. žymus archeologas, Vilniaus senienų muziejaus vedėjas Feodoras Pokrovskis, rengdamasis devintajam (Vilniaus) Rusijos archeologų suvažiavimui, išleido vadovą po muziejų – didelio formato albumą „Виленский музей древностей“ (Вильна, 1892). 1905 m. muziejaus darbuotojas Aleksandras Devliaševskis parengė išsamų muziejaus gamtos kolekcijos, minėto Gamtos muziejaus, katalogą – „Каталог естественно-исторического отделения музея, состоящего при Виленской публичной библиотеке“ (Вильна, 1905, pirmasis šio skyriaus katalogas buvo parengtas dar 1881 m.).

Taigi ilgainiui ši didžiausia ne tik Šiaurės vakarų krašte, bet ir visoje imperijoje provincijos biblioteka su jai priklausiusiu Vilniaus senienų muziejumi, anuometinių publicistų žodžiais, tapo „kompetentingomis Šiaurės vakarų krašto mokslo institucijomis“. Suprantama, Vilniaus viešoji biblioteka niekuomet nebuvo vien tik kultūros židinys įprasta šių žodžių prasme. Sukurta visų pirma ideologiniais sumetimais (nors nederėtų atmesti ir pirminio *praktinio* jos steigėjų išskaičiavimo – rasti naują vietą milžiniškiems uždarytų katalikų vienuolynų bibliotekų knygų rinkiniams saugoti), ji turėjo tapti *rusų* kultūros centru šiame krašte, atstovauti *rusiškajai* kultūrai ir mokslui, juolab krašte, kuriame nebuvo aukštosios mokslo įstaigos. Kaip vėliau rašė A. Žirkevičius, tiek biblioteka, tiek ir jai priklausęs muziejus turėjo turėti „ne visuotinę-enciklopedinę, ne universalią reikšmę, bet tapti specifinės rusiškos, vietinės, krašto, mokslinės, kultūrinės, politinės paskirties įstaigomis, tarnaujančiomis Šiaurės vakarų krašto interesams ir palaikančiomis ryšį tarp šio krašto ir likusios Rusijos, kaip visiems bendro, pagrindinio, vienintelio senosios nacionalinės politikos ir kultūros šaltinio“¹⁰. Todėl dažnai ši biblioteka buvo vadinama tiesiog „centrine vyriausybine įstaiga“ ir „vienintele Šiaurės vakarų krašto vyriausybine rusiška viešąja biblioteka“. Antra vertus, greta šio, oficialiojo, būta ir kitokio Vilniaus viešosios bibliotekos paskirties suvokimo. Jau ne kartą minėti bibliotekos globėjai V. Sobolščikovas ir A. Byčkovas, kuriems pritarė ir ne vienas Vilniaus viešosios bibliotekos darbuotojas, pasisakė už šios įstaigos viešumą visa to žodžio prasme, t. y. už jos atvirumą visiems visuomenės sluoksniams, jos fondų universalumą ir t. t. Būtent kova tarp šių dviejų koncepcijų ir tapo esminiu Vilniaus viešosios bibliotekos veiklos bruožu. Šiandien vargu ar galėtume tvirtai teigti, kuri iš minėtų koncepcijų būtų nugalėjusi, vis dėlto akivaizdu, kad tiek Vilniaus viešoji biblioteka, tiek ir kitos to meto bibliotekos, nepaisant sudėtingų politinių sąlygų, palengva ėjo atvirumo visuomenei, t. y. jų rinkinių viešinimo keliu. Akcentuotina ir tai, kad nuo 1905 m. Vilniaus viešoji biblioteka vis labiau jautė savo skaitytojų poreikį lietuviškiems leidiniams, ypač – spaudai. Todėl ilgainiui bibliotekoje

¹⁰ А. Ж и р к е в и ч, *Сонное царство великих начинаний (к столетнему юбилею дня рождения Ивана Петровича Корнилова)*, Вильна, 1911, с. 28.

atsirado ir lietuviškų knygų skyrius, tuo pačiu padaugėjo ir skaitytojų, atstovaujančių tautiniam lietuvių sąjūdžiui. Vilniaus viešosios bibliotekos ataskaitose užfiksuota ir tai, kad 1905 m. jos Rankraščių skyriuje dirbo Jonas Basanavičius.

Visa tai išdėsčiau vien tam, kad recenzuojamos knygos autorę įtikinčiau savo priekaištų pagrįstumu. Tokios plačios ir sudėtingos tematikos knygos, prie kurių priskiriu ir H. Ilgiewicz monografiją, parengimui reikia ne tik geros orientacijos archyvuose fonduose, bet ir gilaus *konteksto* suvokimo.

Vienareikšmiška pozicija

Iš tikrųjų įvadinė knygos dalis, kuriai aš priskirčiau pirmąjį studijos skyrių „Vilniaus mokslo institucijų vystymosi sąlygos XIX a. ir XX a. pradžioje“, kelia dvejoją įspūdį. Tam tikra prasme šis skyrius – tai trumpa XIX a. Lietuvos istorija, ką rodo ir smulkesnių jo dalių pavadinimai: „Šiaurės vakarų kraštas ir jo gyventojai“ (p. 13–19), „Nuo XIX a. pradžios iki Lapkričio sukilimo“ (p. 19–23), „Tarp Lapkričio ir Sausio sukilimų (1832–1862)“ (p. 23–32)“, „Nuo Sausio sukilimo pralaimėjimo iki Pirmojo pasaulinio karo“ (p. 32–50). Suprantama, toks tekstas, toks fonas, „įvedimas į epochą“ labai svarbus. Juo autorė tarytum nukreipia skaitytoją reikiama kryptimi, parodo jos tyrinėjamo objekto vietą bendroje tos epochos raidoje. Tačiau H. Ilgiewicz tai daro savaip. Kaip jau anksčiau ne kartą minėjau, negalėtume autorės apkaltinti istoriografijos neišmanymu, jai žinomi beveik visi tiek lietuvių, tiek lenkų istorikų darbai, tad sudarytos visos galimybės pateikti ne tik išsamų, bet ir *objektyvų* epochos vaizdą. Antra vertus, būtent objektyvumo šiame tekste ir pasigendame. Į to meto procesus ši tyrinėtoja žiūri vienpusiškai – jai tuometinė Lietuvos istorija (H. Ilgiewicz vartojamu terminu – *Vilniaus ir Vilniaus krašto* istorija), taigi ir jo mokslo raidos istorija, yra *tik Lenkijos* istorijos, jos mokslo, jos kultūros, dalis, tuo tarpu šiandien jau būtų etiška teigti, kad toji istorija yra *ir Lenkijos* istorijos, jos mokslo, jos kultūros, dalis. Štai, pavyzdžiui, kodėl autorei rūpi tik „*Lenkų* kultūros [čia ir toliau paryškinta mano. – R. G.] vystymasis ir jos poveikis per universitetą visai Vilniaus švietimo apygardai“ (p. 22), o Vilniaus universiteto uždarymas jai tėra tik „eilinis smūgis *Vilniaus ir Vilniaus krašto* mokslui ir kultūrai“ (p. 25). Štai kodėl kalbant apie Rusijos okupaciją ir jos padarinius šiam kraštui, svarbiausia – dėl „*lenkų* kultūros, švietimo ir kalbos vystymosi“ išsaugoti „*lenkų* mokyklą“ (p. 20). Štai kodėl Edukacinė komisija vadinama tiesiog „*lenkų* Tautine edukacine komisija“ (ten pat). Štai kodėl knygos autorei atrodo, kad „atskira darbo tema yra caro politika *lenkų* ir rusų institucijų atžvilgiu“ (p. 7). Štai kodėl vėliau, kalbėdama apie Vilniaus medicinos draugiją, vadina ją „*lenkų* kilmės organizacija“ (p. 86), o Vilniaus archeologijos komisijos atsiradimą apibūdina kaip „*lenkų* iniciatyvą“ (p. 112), tuo tarpu faktą, kad šios komisijos nariai vadino save „lietuviais (*litvini*)“ (kabutės – H. Ilgiewicz), aiškina labai paprastai: „tuo metu būtent taip save

apibūdindavo dauguma Lietuvos lenkų“ (p. 119). Štai kodėl „plačiau pristatyta ir *lenkų* dvarininkų bei inteligentų parama *lenkų* institucijoms“ (p. 8). Štai pagaliau kodėl daroma išvada, kad „nacionalinio judėjimo procesai XIX a. paskatino *naujų tautų* (*nowych narodów*) susiformavimą [sic!], kurios esant palankioms aplinkybėms sukūrė savas valstybes (ukrainiečiai, baltarusiai, latviai ir lietuviai)“ (p. 15).

Šiame kontekste visai suprantama, kodėl autorė taip smulkiai aptaria „kresų“ termino genezę ir jo paplitimą (p. 13–14). Ir kodėl jai itin rūpi klausimas, kiek *lenkų* tautybės asmenų gyveno buvusiam Šiaurės vakarų krašte (p. 15–18). Iš tikrųjų šią problemą H. Ilgiewicz analizuoja labai smulkiai, pateikdama pačius įvairiausius skaičius – tiek tuometinių gyventojų surašymų duomenis, tiek ir šiandieninių tyrinėtojų skaičiavimus. Įtariai žiūrima į 1897 m. visuotinį surašymą, pagal kurį tuometiniame Šiaurės vakarų krašte gyveno tik 560 tūkst. lenkų (iš 12 milijonų gyventojų) (p. 16), ir daug patikliau – į 1909 m. Varšuvos statistikos komiteto atliktą tyrimą, kurio duomenimis šiame krašte lenkų tautybės žmonių gyventa jau daugiau – 631 tūkst. (p. 17). „1909 m. duomenys vienareikšmiškai parodė aplink Vilnių etninę lenkišką juostą, apimančią daug kaimo bendruomenių, apsupusių žiedu miestą, kuriame gyventojai baltarusiai ir lietuviai sudarė minimalų procentą“, – rašo H. Ilgiewicz (p. 18). Anot knygos autorės, „Vilniaus krašto lenkišką pobūdį patvirtino ir 1916 m. gyventojų surašymas, kurį atliko okupacinė vokiečių valdžia“ (ten pat). Ir nors jo duomenys nebuvo labai džiuginantys (pagal šį surašymą buvusioje Kauno gubernijoje lenkai sudarė tik 6,9%, o Vilniaus regione – 35,7%), H. Ilgiewicz skaitytojus guodžia konstatuodama, kad „nepaisant gana nedidelio kiekybinio skaičiaus, lenkų tautinė grupė rodė didžiausią aktyvumą visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime“ (ten pat). Suprantama, autorei žinomi ir šiandieninių tyrinėtojų, pavyzdžiui, P. Eberhardto skaičiavimai, kurie „pateikia dar didesnę lenkų procentą Vakarų gubernijose“ (p. 17). Todėl nenuostabu, kad autorė nuoširdžiai apgailėstauja, kad XIX a. „lenkiškumo jėga istorinės Lietuvos žemėse“ (p. 15) akivaizdžiai susilpnėjo, ir tuo pačiu džiaugiasi, kad „XIX a. pabaigoje lenkų kalbos priėmimas tarp Lietuvos valstiečių pasireiškė labai stipriai“ (ten pat). „Tautinės sprespaudos politika, – rašo H. Ilgiewicz, – vis dėlto neatnešė laukto efekto. Lenkiškumas, nepaisant patirtų nuostolių, XIX a. pabaigoje sudarė stipriausią jėgą kultūriniame, visuomeniniame ir ūkiniame Lietuvos ir Baltarusijos žemių gyvenime“ (p. 19).

Suprantama, autorei žinoma ne tik Lietuvių mokslo draugija, bet ir kitos *lietuvių* (čia jau – be kabučių) organizacijos – Lietuvių dailės draugija, muzikos ir teatro draugija „Daina“ (p. 48). Šiai tyrinėtojai žinomas ir faktas, kad „lenkiškame“ Vilniaus universitete studijavo lietuvių tautinio atgimimo simbolis Simonas Daukantas (p. 21), ji vardija ir svarbiausius užgimusios literatūros lietuvių kalba atstovus (p. 48). H. Ilgiewicz susipažinusi ir su lietuvių nacionalinio judėjimo genezei, lietuvių nacionalizmo raidai skirtais V. Merkio, R. Vėbros darbais. Tačiau ir į šį reiškinį žiūri *savaip*, iš *savo*

pozicijų, deda *savus* akcentus. Todėl šiai tyrinėtojai lietuvių tautinis atgimimas – tai visų pirma akivaizdus „lenkų tautos, turinčios senas valstybines tradicijas ir išvystytą kultūrą“, įtakos lietuvių tautai, atgimstančiai Lietuvai, kuri buvo „liaudies, valstiečių Lietuva (originale, tiksliau – iš Jerzy Ochmańskio pasiskolintuose žodžiuose: „*Litwą ludową, chłopską*““), sumažėjimas (p. 19, 48). Tai – *nacionalizmo* visa *neigiama* to žodžio prasme užuomazga („tautinių kultūrų vystymasis, *deja* [sic! – R. G.], buvo susijęs su nacionalizmų užgimimu ir augimu“, p. 48), užaštrinusi lenkų–lietuvių, t. y., anot H. Ilgiewicz, bajoriškosios ir liaudiškosios Lietuvos, konfliktą, galų gale atvedusį į nacionalistinį antilenkiškumą. Iš tikrųjų autorė čia tarsi nepasako nieko naujo, šios problemos jau seniai, o pastaruoju metu – labai *blaiviai* ir *objektyviai* gvildenamos dabartinėje lietuvių istoriografijoje, tačiau bendrame šios knygos kontekste jos įgyja visai kitą, nemalonų, netgi, drįsčiau teigti, lietuvių jausmus žeidžiantį atspalvį. Kitaip tariant, apgailestaudama dėl sąmoningai Rusijos valdžios sukulto lenkų–lietuvių konflikto autorė nesąmoningai pati jį tarytum iš naujo inspiruoja.

Toks būtų idėjinis H. Ilgiewicz monografijos „Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku“ apvalkalas. Be abejo, jis daug kuo lėmė ir jau anksčiau aptartą knygos struktūrą.

Kitos pastabos

Atidžiai perskaičius Henrykos Ilgiewicz studiją norėtusi pateikti ir keletą smulkesnių pastabų, kurios, mano manymu, būtų naudingos antrajam knygos leidimui. Pradėsiu nuo galo – nuo *santraukos* lietuvių kalba. Mano manymu, šiam tekstui tyrinėtoja turėjo skirti daugiau dėmesio – jis galėjo būti ne tik didesnės apimties, bet ir preciziškiau parengtas, juolab turint omenyje faktą, kad ir pati autorė gyvena Lietuvoje, dirba Lietuvos mokslo institucijoje, taigi ir tobulai moka lietuvių kalbą. Visų pirma krinta į akis netikslus mokslo draugijų ir institucijų pavadinimų *vertimas* į lietuvių kalbą. Štai rašoma „Rusų imperatoriškosios geografų draugijos Šiaurės vakarų skyrius“, tuo tarpu būtų tiksliau rašyti „Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyrius (*Северо-западный отдел Императорского русского географического общества*)“ (p. 434 ir kt.). Rašoma „Archeologijos komisija ir Senienų muziejus“, tačiau būtų pagirtina, ypač minint pirmą kartą, šią draugiją vadinti „Vilniaus laikinąja archeologijos komisija“ arba tiesiog „Vilniaus archeologijos komisija“, savo ruožtu rašyti ir „Vilniaus senienų muziejus“ (ten pat). Tą patį galima pasakyti ir apie kitus pavadinimus: ne „Muravjovo muziejus“, bet „Grafo Michailo Muravjovo muziejus (*Музей графа М. Н. Муравьёва*)“, ne „Vilniaus imperatoriškoji medicinos draugija“, bet „Imperatoriškoji Vilniaus medicinos draugija“. Būtų tiksliau rašyti ne „Rusų istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus skyrius“, bet „Imperatoriaus Aleksandro III atminimui skirtos Rusijos istorinio švietimo puoselėtojų draugijos Vilniaus

skyrius (*Общество ревнителей русского исторического просвещения в память императора Александра III-го*)“. Taip pat, bent minint pirmą kartą, vertėtų nurodyti, kad oficialus Vilniaus archeografijos komisijos pavadinimas buvo „Vilniaus komisija seniesiems aktams tirti ir skelbti (*Виленская комиссия для разбора и издания древних актов*)“, o Vilniuje veikė „Vilniaus centrinis Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko gubernijų senųjų aktų knygų archyvas (*Виленский центральный архив древних актовых книг Виленской, Ковенской, Гродненской и Минской губерний*)“, tuo tarpu lietuviškoje santraukoje nurodomas tik „Vilniaus centrinis archyvas“. Žinoma, pavadinimus galima ir netgi *būtina* trumpinti, tačiau reikėtų nurodyti ir visą pavadinimą (taip, kaip kad autorė kartais daro lenkiškame tekste), juolab kad ir pats darbas skirtas ne kam nors kitam, bet minėtų institucijų veiklos analizei. Be to, būtų pagirtina, kad autorė, gerbdama Lietuvos istoriografijos tradiciją, lietuviškame tekste rašytų ne „Lapkričio sukilimas“, bet „1830–1831 m. sukilimas“, ne „Sausio sukilimas“, bet „1863–1864 m. sukilimas“ (p. 435 ir kt.). Lietuviškame tekste (tiek santraukoje, tiek nuoro-dose) yra gana daug korektūros klaidų.

Šaltinių ir literatūros sąrašė galėtų būti preciziškiau nurodyti archyvinių fondų pavadinimai, nuoro-dose reikėtų pateikti ir *pilnus* cituojamų dokumentų pavadinimus. Pasigedau ir lentelių bei iliustracijų sąrašo. Beje, pastarąsias buvo galima parinkti kruopščiau, juolab kad šią temą iliustruojančios ikonografinės medžiagos mūsų muziejuose ir bibliotekų saugyklose yra tikrai daug. Tuo tarpu visos dvidešimt darbe pristatytų iliustracijų (neaišku tik dėl Juozapo Čechavičiaus 1870 m. fotografijos „Šv. Rapolo bažnyčia ir Žalioji tiltas“, kurios saugojimo vieta nenurodyta) yra iš Vilniaus universiteto bibliotekos fondų. Tenka tik apgailestauti, kad asmenvardžių rodyklėje autorė nutarė nepateikti informacijos iš nuorodų bei bibliografijos – turint omenyje, kad pagrindinis šios studijos bruožas yra kruopščiai surinkta *informacija*, reikėjo atsakingiau į tai pažiūrėti.

Knygoje liko ir viena kita korektūros klaida. Pavyzdžiui, reikėtų rašyti „Józef Bie-liński“, o ne „Józef Baliński“ (p. 105). Teodoras Narbutas savo veikalą „Dzieje narodu litewskiego“ (beje, tik pirmieji trys tomai vadinosi „Dzieje starożytne narodu litewskiego“) baigė spausdinti ne 1845, o 1841 m. (p. 110). H. Cehak-Hołubowiczowa savo studiją „Museum Starożytności Wileńskiej Komisji Archeologicznej a Museum Archeologiczne Uniwersytetu Stefana Batorego“ („Światowit“, 1938, t. 17 (1936–1937), s. 9–14) paskelbė ne 1838 m., o 1938 m. Suprantama, tokių smulkių apsirikimų pasi-taiko kiekviename tekste, kiekvienoje knygoje ir nevisuomet korektiška juos vardinti. Antra vertus, aptariamose studijoje yra ir viena kita „rimtesnė“, dalykinė, klaida, kuri nors ir nekeičia minčių dėstymo esmės, vis dėlto ateityje turėtų būti pataisyta. Štai rašydama apie Vilniaus archeografijos komisijos ištakas H. Ilgiewicz pakartoja jau Margaritos Chartanovič ir Grzegorza Karczmarzo studijoje „Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–1915“ („Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“,

1988, nr 4 (rok 33), s. 957–976) padarytą klaidą (p. 961), kad vadinamajai pirmajai, 1842 m. rudenį prie Vilniaus gubernijos statistikos komiteto laikinai įkurtai Vilniaus archeografijos komisijai priklausė jau minėtas „istorikas mėgėjas“ (galbūt net – „istorikas diletantas“, nes žodžių junginį „historyk–amator“ į lietuvių kalbą būtų galima versti ir taip) Teodoras Narbutas (p. 151). Kad ir ką omenyje būtų turėjusi knygos autorė, šiai komisijai priklausė ne *Teodoras* Narbutas, bet *Vincentas* Narbutas, kitaip – Vincentas Daugėla-Narbutas (Wincenty Dowgiało-Narbutt, 1812–1883), Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo fondų saugotojas, taigi kitas „istorikas mėgėjas“ (jau minėti H. Ilgiewicz pirmtakai Chartanovič ir Karczmarzas Teodorą Narbutą – garsiausią (Archeologijos komisijos tikrųjų narių sąrašė įrašytą *pirmuoju* numeriu) to meto istoriką vadina tiesiog „žinomu istoriku (*znany historyk*)“¹¹. Beje, tuo pačiu knygos autoriui patarčiau pasvarstyti ir dėl išvados, kad minėtos Vilniaus archeografijos komisijos uždarymą lėmė valdžios abejonės dėl jų narių „lenkų katalikų (*Polacy katolicy*)“ politinio lojalumo (p. 152). Šis teiginys yra nepagrįstas jokiais įrodymais, o ir apskritai kol kas istoriografijoje nėra vienareikšmės nuomonės dėl šios institucijos likvidavimo priežasčių. *Atidžiau* reiktų peržiūrėti ir lentelės „Vilniaus senienų muziejaus ir Archeologijos komisijos narių sąrašas“ (p. 360–366) duomenis – kai kur jie nesutampa su tais, kuriuos mums dar 1989 m. pateikė E. Aleksandravičius¹¹. Be abejo, toks patikrinimas būtų labai naudingas, nes šiais skaičiais itin dažnai operuoja XIX a. baruose dirbantys tyrinėtojai.

Mano nuomone, vertėtų „sušvelninti“ ir kai kurias, be abejonės, Ryszardo Mienickio interpretacijų dvasioje (didelė šio tyrinėtojo įtaka jaučiama visame knygos tekste) pateiktas vadinamosios antrosios Vilniaus archeografijos komisijos darbuotojų, tokių kaip Piotras Hildebrantas ar Ivanas Sprogis, charakteristikas. Žinant vėlesnes jų publikacijas (P. Hildebrantas 1869 m. Vilniuje paskelbė garsiąją Turovo evangeliją, o 1871 m. – iki šiol savo svarbos nepraradusį leidinį „Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки“, I. Sprogis tuo tarpu mums žinomas kaip knyga „Латышский месяцеслов (Вильна, 1867), „Латышко-русский месяцеслов“ (Вильна, 1867–1874), „Памятники латышского народного творчества“ (Вильна, 1868), jau vėliau parengto veikalo „Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия“ (Вильна, 1888) ir daugybės kitų publikacijų autorius), vargu ar taip griežtai galima vertinti ir jų pasirengimą dirbti archeografijos darbą. Juolab – kalbėti apie *psichinį* (sic!) šių asmenų ribotumą. Taip, knygoje rasime ir tokių svarstymų. Štai vienas H. Ilgiewicz teksto fragmentas: „Kilmė ir auklėjimas uždėdavo antspaudą tų žmonių pažiūroms, ribojo jų proto horizontus (*ograniczalo ich horyzonty umysłowe*). R. Mienickis apie juos taip rašė: „Šie žmonės, ypač po 1863 m.,

¹¹ Žr.: lentelę „Vilniaus archeologijos komisijos narių sąrašas“, E. A l e k s a n d r a v i č i u s, min. veik., p. 106–112.

visur skleidė paties juodžiausio obskurantizmo, pačios didžiausios netolerancijos, brutalaus fanatizmo ir karštos neapykantos Lenkijai dvasią (*ducha najczarniejszego obskurantyzmu, najgrubszej nietolerancji, brutalnego fanatizmu i rozognionej nienawiści ku Polsce*). Taigi niekas šia kryptimi taip siaubingai ir taip beatodairiškai neformavo tų žmonių psichikos (*nie urabiało tak potwornie i tak bezwzględnie psychiki tych ludzi*) kaip stačiatikių dvasinės mokslo įstaigos, buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, persisunkusios plėšriu šovinizmu ir esančios tiesioginėje, griežtoje savo archijerėjų priežiūroje“ (p. 283). Tikriausiai nebūsiu neteisi sakydama, kad nepaisant visų komisijos darbuotojų veiklos trūkumų, ypač pirmuoju jos egzistavimo laikotarpiu (ilgainiui komisijos darbo kokybė vis dėlto gerėjo), ryškaus politinio šios draugijos atspalvio, kuris, beje, buvo išsaugotas iki pat jos egzistavimo pabaigos (neatsižvelgta nei į pasikeitusį laikotarpį, nei į šalies mokslo elito raginimus), taigi nepaisant ne itin patrauklaus šios įstaigos įvaizdžio, tokie emocingi intarpai nepuošia H. Ilgiewicz studijos. Beje, knygoje pasitaiko ne tik piktų, bet ir, mano nuomone, gana komiškų sakinų. Štai vienas jų: „1907 m. tikroju [Vilniaus medicinos draugijos. – R. G.] nariu tapo gydytojas Janas Basanowiczius [sic! – R. G.] – būsimas garsus lietuvių veikėjas Jonas Basanavičius [sic! – R. G.]“ (p. 64). Dar įdomiau šis sakinytis skamba originalo kalba: „W 1907 roku na członka rzeczniwystego przyjęto lekarza Jana Basanowicza, przyszłego słynnego działacza litewskiego Jonasa Basanawicziusa“...

* * *

Iš tikrųjų galima pritarti įvadinėje Henrykos Ilgiewicz knygos dalyje išsakytai minčiai, kad „būtinybė tyrinėti Vilniaus mokslo institucijas Rusijos okupacijos metais yra akivaizdi“ (p. 8). Negalime visiškai paneigti ir autorės teiginio, kad „iki šiol nei lenkų, nei lietuvių istoriografijoje nėra išsamaus šios temos tyrimo“ (ten pat). Gal tik su viena išlyga – toks mėginimas, bent jau noras pažvelgti į šias organizacijas iki 1863 m., buvo. Turiu omenyje jau ne kartą anksčiau minėtą E. Aleksandravičiaus monografiją. Kad ir kaip ten būtų, H. Ilgiewicz studija „Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku“ dėl jau šio rašinio pradžioje minėtų svarių priežasčių ne vienam dešimtmėčiui taps parankine daugelio tyrinėtojų knyga, savotišku enciklopediniu žinynu. Antra vertus, visuomet paėmę į rankas šią knygą jausime ir savotišką kartelį – dėl neišbaigtos jos struktūros, dėl pernelyg menko įsigilinimo į kontekstą, pagaliau – dėl pernelyg vienareikšmiško to meto procesų vertinimo. Suprantama, šių trūkumų būtų buvę galima išvengti, jeigu teksto recenzavimui būtų pasitelktas nors vienas XIX a. problematikoje dirbantis Lietuvos tyrinėtojas. Juolab kad studija, tegul ir spausdinta ne Lietuvoje, pasirodė kaip vienos iš mūsų mokslo institucijų leidinys. Be abejonės, tuomet dar prasmingiau žiūrėtume ir į knygos viršelyje išspausdintą garsųjį Oskaro Sosnovskio kūrinį, simbolizuojantį dviejų bendrą istoriją turinčių tautų vienybę.

SEVERAL REFLECTIONS ON THE TOPIC OF A LONG AWAITED BOOK OR ONCE MORE ABOUT TWO DIFFERENT VIEWS OF A COMMON HISTORY

Summary

REDA G R I Š K A I T Ė

A year ago in Poland the famous Toruń scientific literature publishing house, Wydawnictwo Adam Marszałek, released a solid book prepared by Dr. Henryka Ilgiewicz, a senior research fellow at the Department of Philosophy and History of Science of the Culture, Philosophy and Arts Research Institute (Vilnius), and devoted to the history of Vilnius (Rus. *Vilna*, Pol. *Wilno*) scientific societies and institutions in the nineteenth century: *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005, 480 s., 20 ilustr. This monograph immediately attracted the attention of Lithuanian researchers, not so much because of where it was published as because of the topic, which is especially interesting and important to us, of the genesis of scientific institutions, to which scientific societies should in a broad sense be ascribed, and in general the genesis of science in Lithuania.

The monograph consists of an introduction and eight chapters: 1) 'The Conditions for the Development of Vilnius' Scientific Institutions in the Nineteenth Century and Early Twentieth Century', 2) 'The Imperial Vilnius Society of Medicine (1805–1915)', 3) 'The Museum of Antiquities and the Vilnius Archaeology Commission (1855–1865)', 4) 'The Vilnius Archaeography Commission (1864–1915)', 5) 'The Northwest Region Chapter of the Imperial Russian Geography Society (1867–1915)', 6) 'The Vilnius Chapter of the Tsar Alexander III Society of Russian History Education Conservators (1899–1915)', 7) 'The Count Mikhail Murav'ev Museum in Vilnius (1898–1915)', and 8) 'The Vilnius Central Archive (1852–1915)'. The book also contains conclusions, two appendices, fifteen tables, comprehensive lists of sources and literature as well as the most frequently used abbreviations, summaries in English and Lithuanian, an index of persons, and twenty illustrations. The monograph has been reviewed by Prof., Habil. Dr. Grzegorz Błaszczuk and Prof., Habil. Dr. Andrzej Zakrzewski (Andrzej B. Zakrzewski).

A simple superficial acquaintance with this book will pleasantly surprise us with the abundance of archival sources presented by Dr. Henryka Ilgiewicz. No significant published work has remained unnoticed by the author (except perhaps in only isolated cases). This almost universal use of sources and historiography has also understandably determined an essential feature of Dr. Ilgiewicz' study: the huge quantity of information accumulated in it. In this sense the monograph fairly well surpasses even the famous work by Michał Brensztejn, *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej* (Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1914). Incidentally, this book surpasses the Brensztejn study in another aspect as well: a broader survey of the sources and historiography of each of the scientific institutions discussed; the periodisation of the activities of the societies; and thorough summarisations. Yet another exceptional feature of this study is the attempt to present scientific societies and institutions that have so far been less investigated or almost entirely uninvestigated such as the Count Mikhail Murav'ev Museum in Vilnius and the Vilnius Chapter of the Tsar Alexander III Society of the Russian History Education Conservators. The author has also paid a great deal of attention to the internal structure of each chapter. Almost all of them have been divided into the following principal parts: a discussion of the sources and literature, a description of the genesis of the society or other scientific institution, a presentation of its principal leaders, an analysis of its activities (which is in turn also divided into periods), and conclusions. All of these

features also allowed one of the book's reviewers to call it 'a study of the fundamental investigations that will free other researchers for many years from the necessity of visiting archives.' It is possible to agree with these conclusions in part but at the same time one also wants to ask whether, in spite of all the book's advantages listed above, the author has actually done *everything* to make sure this work will become an essential backbone and foundation for future investigations of this field.

However in fact, more than one doubt arises after going deeper into book's text. First of all, its very structure raises many questions. It emerges that Dr. Henryka Ilgiewicz, in grouping the societies and institutions she discusses, did not follow either the most basic principle, that of chronology, or, in my opinion, perhaps the only logical solution in this case, the grouping of the material so as to demarcate the scientific *societies* from the *institutions*. The latter option should be acceptable simply because the author also seems to proclaim this distinction in the very name of the monograph. Meanwhile the historian selects a third, fairly 'complicated' path with all the societies and institutions being divided into 'Polish' and 'Russian' societies, in her words, 'according to the aims and ideology they created rather than by the nationality of their members and workers. This option, this grouping, of course, immediately causes a great many problems simply because nowhere near all these organisations fit so simply into one or the other ideological, not to mention national, framework.

Be that as it may, the essential shortcoming of Dr. Henryka Ilgiewicz's monograph is the lack of a *full and complete* image of the scientific societies and institutions of nineteenth-century Vilnius, perceiving the chronology of this period, of course, in a manner similar to the book's author, i.e. with the century lasting until the First World War. The eight (according to my calculations, only *seven*) organisations discussed by the author hardly reflect the actual situation. The book's biggest deficiency will always be considered the principled attitude of Dr. Ilgiewicz to not write about such eminent contemporary scientific organisations as the Vilnius Society of Friends of Science or the Lithuanian Society of Friends of Science, or ultimately the Society of the Museum of Science and Art or the Society of the Eustachy and Emilia Wróblewscy Library. One has to regret that the author has also left several fairly solid 'Russian' societies unmentioned. A chapter of the Russian Imperial Society of Engineers (1897–1915) and the Vilnius chapter of the Russian Imperial War History Society (?–1915) were also fairly active at that time in this region. Without a doubt, at least a superficial discussion of the activities of the Vilnius Society of Natural Science Lovers (1909–1915) would accentuate the special features of the development of science in Lithuania at that time. The author also left unnoticed one other interesting feature of Vilnius twentieth-century public life, the appearance of societies of Jewish lovers of science, not to mention the perhaps most cosmopolitan scientifically oriented organisation in early twentieth-century Vilnius, the Vilnius Esperanto Society (1909–1915).

We also find quite a few gaps in the overview of Vilnius scientific *institutions* of that time. The author very thoroughly presents the creation of the Vilnius Central Archive and its activities. But this Archive was far from being the *only* solid repository of historical documents in the Northwest Region at that time. In the opinion of modern Lithuanian historians it would be somewhat possible to also include the largest collection of documents in not only contemporary Vilnius but also in Vilnius Province, the General Archive of Vilnius Provincial Institutions among the repositories of historical documents (and thus also scientific institutions). We would be stretching historical truth if we also failed to address two other fairly rich contemporary Vilnius repositories of old documents, which were also called archives by contemporaries: the Lithuanian Spiritual Consistorial (Orthodox) Archive and the Archive of the Monastery of the Holy Spirit. The image of Vilnius *museums* was also not completely portrayed. It would have been even-handed for the book to have mentioned in its introduction not only the famous Vilnius University museums, the so-called offices, but also other less famous and less rich but no less interesting institutions founded in Vilnius at the very end of the nineteenth century such as the museum of the Vilnius Officers' Club (also the War Museum), which

was founded in 1899, or the Pedagogical Museum under the Vilnius Education District, which museum began operating in 1903.

All of these societies and institutions, although some of them were not very large or significant and hence not entirely 'scientific', sometimes simply flowed 'from above' and gradually sort of melted into the huge background, all of them diversifying and stirring up the public and cultural life of this region. The book's author did not, of course, have to present these organisations as thoroughly as the others offered in it but she could have at least argued her *decision not to write about them*. To tell the truth, Dr. Henryka Ilgiewicz would have perhaps also found such arguments. But the author of a much more complex book would have addressed another essential shortcoming: why her work ignores the activities of the *most important* contemporary representative and conservator of 'Russian science' in this region, the Provisional Commission to Create and Manage the Vilnius Public Library and the Museum Located Near It, which was founded in 1871 and operated until the summer of 1915 and which is usually simply called the Library Commission. In other words, why does the monograph fail to include the fundamental, at least in the opinion of the contemporary authorities, 'scientific centre' of the Northwest Region, the Vilnius Public Library and the Vilnius Museum of Antiquities attached to it?

Thus books on such broad and complex topics, among which I also number Dr. Henryka Ilgiewicz's monograph, require not only a good use of archival funds but also a deep comprehension of the *context*. Such a comprehension would definitely help to create not only a complete but also an *objective* image of the era. And this text is in fact lacking objectivity. The clearest proof of this is the book's introduction, to which I would ascribe the study's first chapter 'The Conditions for the Development of Vilnius' Scientific Institutions in the Nineteenth Century and Early Twentieth Century'. This background, the 'introduction of the era', is, of course, very instrumental. Thanks to it, the author in a way directs the reader's attention in the necessary direction and shows him the place of the object, which she is investigating, in the era's general development. But Dr. Ilgiewicz does it in her own way. As it has already been mentioned above more than once, we can not accuse the author of a lack of knowledge of historiography, she is aware of almost all the works by both Polish and *Lithuanian* historians which creates every opportunity to present not only a fairly thorough but also objective image of the era. But the researcher looks at the contemporary processes one-sidedly, to her the contemporary history of Lithuania (Dr. Ilgiewicz uses the term, the history of *Vilnius and the Vilnius Region*), and thus also the history of the development of its science, is part of the history of *only* Polish science and culture, whereas it would now be ethically asserted today that this history is *also* part of the history of Polish science and culture.

Thus we fully agree with the statement that Dr. Henryka Ilgiewicz's study, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, will become a bible for many investigators for decades to come and a unique encyclopaedic reference. However, at the same time, we are obliged to stress that, whenever we pick up this book we also feel a particular bitterness due to its incomplete structure, due to its too shallow delving into the context, and ultimately due to its too one-sided assessment of the processes of that time. These deficiencies could have, of course, been avoided if at least one *Lithuanian* researcher working on nineteenth-century problems had been involved in reviewing the text. If that had been done, then we would see much more sense in putting the image of a work by the famous sculptor, Oskar Sosnowski, a work which symbolises the unity of *two* nations which share a *common* history, on the front cover of the book.

Gauta 2006 m. rugsėjo mėn.

Reda Griškaitė (g. 1961 m.). Humanitarinių mokslų daktarė. Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Tyrinėjimų kryptis – XIX a. Lietuvos istoriografija.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

El. paštas: redahistoria@yahoo.com